JAARGANG

Nr 3 - 1951

GEREFORMEERD THEOLOGISCH TIJDSCHRIFT

KOK

KAMPEN

Eindredacteur : Prof. Dr F. W. GROSHEIDE
Amsteldijk 85, Amsterdam (Z)

INHOUD:

UITGAVE VAN J. H. KOK N.V. TE KAMPEN

MARTINUS BUCER

DOOR

Dr J. W. VAN DEN BOSCH

Zonder daarmede een vlucht uit het heden te bedoelen, is het toch altijd een groot genot geweest, zijn aandacht te mogen wijden aan grote mensen uit het voorgeslacht. Mensen, wier woorden en daden nog lang hebben nagewerkt. Vooral geldt dit van die mensen, die hun woorden en daden lieten beheerst zijn door hun vaste geloof in de H. Schrift als het Woord van God, als het Evangelie der zaligheid voor alle tijden en geslachten.

Eén van die groten is zonder twijfel geweest de hervormer van Straatsburg, nl.: *Martinus Bucer*, die met ere zijn plaats onder en naast de andere hervormers inneemt. En het is goed, op hem, de veel vergetene, nog weer eens bijzonder de aandacht te vestigen, nu door de 400-jarige gedachtenis van zijn sterven in 1551 daartoe gerede aanleiding bestaat. Inderdaad zou deze man het waard zijn, wat Prof. A. Lang, die eens voor Prof. R. Seeberg in zijn bekende dogmengeschiedenis de stimulus werd, diens persoon en werk na lange tijd van vergetelheid en omstredenheid weer meer voor het voetlicht te brengen, eens als wens heeft uitgesproken. Prof. Lang toch, die ook zelf aan de nieuwere Bucer-studiën een zeer werkzaam en vruchtdragend aandeel heeft genomen in zijn: „Evangeliën-Kommentar Martin Butzers und die Grundzüge seiner Theologie" (1900) sprak in de dertiger jaren dezer eeuw in een particulier schrijven zijn dank er voor uit, dat de waardering van deze reformator meer en meer tot theologisch gemeenschappelijk bezit geworden was, na jarenlange miskenning. En zijn verlangen was nu, dat, bij toenmalige onmogelijkheid van Duitsland's initiatief in dit opzicht, er in Nederland een comité van geleerden mocht gevormd worden, dat een moderne uitgave van Bucer's meest belangrijke werken zou tot stand brengen, als grondslag van een meer diepgaande studie van Bucer's gedachte. Hij zou dit een buitengewone praestatie achten, die in Nederland voor de theologische wetenschap en vooral voor de Gereformeerde wereldkerk van heel groot nut zou zijn. Deze wens kon wel niet vervuld worden door allerlei bezwaren. Maar toch is het verblijdend geweest, dat men zich in de loop der eerste helft van de 20e eeuw door allerlei incidentele onderzoekingen een totaal ander beeld gevormd heeft van Bucer dan voorheen bestond. In de 19e eeuw zette dit reeds in volgens W. Diehl (1904). Toen begon men zich tenminste weer druk te maken over de vraag, of Bucer nog de moeite der kennisneming waard was. En al waren er toen nog velen, die als Vilmar en Dorner het een gevolg van eenzijdige beperktheid achtten in Bucer een gewichtige, buitengewone persoonlijkheid te zien, toch werden er ook vele anderen gevonden, die, onafhankelijk van de vraag, of men al dan niet in geestdrift voor Bucer geraken moest, het in elk geval nodig achtten een ijverig onderzoek aan zijn geschriften te wijden. Vele binnen- en buitenlandse bibliotheken maakten dat mogelijk. Talloos vele gedrukte werken

waren hier en daar te vinden en een grote nalatenschap in handschriften, met name in de archieven van Straatsburg en van Sélestat (Schlettstadt), Bucer's werk- en geboorteplaats, wachtte nog steeds op voortgaand onderzoek, sinds de eerste nasporingen van Baum van 1860, aan wien een omstandige biografie van Bucer is te danken. En veel is al gedaan, om de betekenis van deze hervormer meer van nabij bekend te maken. Vooral de relatie, die men vermoedde tussen Calvijn en Bucer, toen men bij beiden op verwantschap van geestelijke denkbeelden stuitte, heeft veel invloed gehad op de ijver, waarmede men Bucer's oeuvre zich eigen zocht te maken. Men kon zich niet losmaken van de gedachte, dat in elk geval Calvijn's verblijf in Straatsburg in de jaren van zijn ballingschap uit Genève 1538—41 (ja juist in Straatsburg, dat hij koos op Bucer's dringend verzoek uit de vele plaatsen, die hem asyl aanboden) van grote beduidenis is geworden voor zijn verder leven. Iets, dat van zelf de waarde van Bucer als beheersende persoonlijkheid in het leven van Calvijn weer meer in het oog deed springen en tot nadere kennisneming van zijn leven en arbeid opwekte. Dit gold te meer, omdat Calvijn eens aan Bullinger schreef in 1548, toen hij Bucer bij dezen verdedigen moest: *„Ik ga in stilzwijgen voorbij, wat ik persoonlijk aan hem verschuldigd ben"*. Tevens voegde hij er toen bij, dat hij niet de zeldzame en talloze deugden van Bucer wilde opsommen, maar dat hij alleen wilde verklaren, een grievend onrecht aan *de kerk van God* te doen, als hij hem haatte of verachtte, zoals Bullinger deed. Hij voor zich zou hem steeds beminnen en vereren". Zulk een woord in de mond van Calvijn, die anders zwijgzaam en karig was in de openbaarmaking van zijn persoonlijk leven, spreekt boekdelen.

We komen door deze vernieuwde belangstelling voor Bucer, die meer en meer in verering en bewondering overgaat, weer terug op de weg der waardering, waarop Bucers' bevriende tijdgenoten zich bevonden. En die waardering mag niet als onhistorisch en als louter humanistische loftuiting worden weggewerkt, zoals in Herzog's Real Encyclopaedie, in de eerste en derde uitgave, onder de naam „Beza", in 1854 en 1897 nog geschiedde.

Sprak niet Johannes Sturm, Bucer's boezemvriend, de universiteitsman, tegenover Ultra-Lutheranen als Pappus het in 1581 uit, toen deze Bucer's gedachtenis wilden uitroeien, dat zij er niets van begrepen, tot welk een hoogte Bucer als theoloog opgeklommen was? En plaatste ook Beza in zijn „Icones" („Beelden") van 1580 hem niet met zijn bijzondere wetenschap, vrome ijver en buitengewone tact onder de sterren van de kerk van Straatsburg? Verklaarde hij niet, dat zijn gevoelens en oordeelvellingen evenals die van alle beroemde mannen uit die tijd, voor Calvijn steeds de volle kennisneming waard waren? En hij wijdt hem een lofdicht, waarin hij uitsprak, dat Bucer's ware grootheid overal en altijd zou spreken uit al zijn geschriften, zijn geleerde onderzoekingen en ook uit zijn disputen op de rijksdagen; die zware arbeid ten bate van de vrede der kerken, hoezeer ook niet steeds met succes bekroond.

De erkenning, die voor Bucer werd uitgesproken ter gelegenheid van de *eerste* en *tweede* uitgave van zijn „Opera omnia", die helaas beide malen geen volkomen uitgave kon worden, respectievelijk door Robertus Stephanus in 1554 en door Conradus Hubertus en Johan Sturmius in 1577; de lof van Thomas Cranmer, Aartsbisschop van Canterbury, die Bucer in 1548

uitnodigde naar Engeland te komen; van Simon Grynaeus, die 1533 Bucer de erepalm uitreikte voor zijn arbeid in de H. Schrift onder de Duitsers; van Petrus Martyr na Bucer's dood in 1551; van de Engelse theologen Johannes Checus en Nicolaus Carrus: ze wijst ongetwijfeld naar een meer dan bijzondere waardij, die men aan Bucer toekende in zijn eeuw.

En ook in Nederland was men overtuigd van Bucer's geheel enige betekenis, blijkende uit de bewerking en uitbreiding van Beza's „Icones" door J. Verheiden (1602) in zijn: „Afbeeldingen" enz. Daarin wordt voor hem naast Luther en Calvijn een plaats ingeruimd en wordt hij als een singulier instrument Gods gezien in de verbreiding van het rijk van Christus. Als bewijs daarvoor wordt een lange lijst van Bucers' nagelaten werken bijgevoegd. Wie deze lezen en zich daarin oefenen wil, zo heet het, zal overtuigd worden van Bucer's diepgaand oordeel, van zijn degelijkheid in adviezen, van zijn geluk in de opbouwing der kerk, van zijn geschiktheid in het slechten van twisten, van zijn tact in het disputeren, van zijn toewijding, ook temidden van eigen drukke arbeid als pastor en professor in Straatsburg, aan de kerken van andere steden, die in haar publieke samensprekingen en vergaderingen zijn belangeloze hulp inriepen en nooit tevergeefs. De dood van deze Bucer werd een zwaar verlies geacht voor de Kerk van Christus. En sinds de lijst van Bucer's werken door latere nasporingen tot een zgn.: „Urwald der Butzerschriften" (Lang) is uitgedijd, zal het duidelijk zijn geworden, dat het tegenover zulk een uitgebreid oeuvre wel buitengewoon te laken valt in het nageslacht, de sluier der vergetelheid over een zo belangrijk mens te hebben geworpen en te bestendigen. Om de eenvoudige reden, dat men van het unionistisch streven van Bucer zich afkerig toonde. Maar ook al was dit streven dan allicht op wat al te lichte basis gebouwd, dan geeft dit toch geen recht om nu maar meteen over al Bucer's rijke theologische gedachten de staf te breken en zonder verder onderzoek daarmede af te rekenen, zoals geschied is in twee volgende eeuwen, waarbij de ene ondeskundige de andere gewoon napraatte.

Het is daarom een gelukkige uitkomst te achten, dat men in de nieuwere tijd er mede op de hoogte is gebracht, dat Bucer als *eerste* onder de voluit Reformatorische theologen is opgekomen voor de *doorwerking* der praedestinatie in alle momenten van het geestelijk leven der gelovigen in de weg des verbonds; voor de heerschappij van Jezus' koningschap over alle geschapen leven; voor de zuivere kerk en haar ambten; voor de schriftuurlijke beginselen van kerkregering en tucht, zielszorg en, wat wij noemen, evangelisatie en zending; voor woord en sacramenten naar de Openbaring Gods. En het stemde tot vreugde, dat, toen de voortgezette ontwikkeling der universiteit van Straatsburg tot in de Vrije theologische Faculteit te Parijs, die enkele eredoctoraten voorheen aan enige van onze vroegere hoogleraren van de Vrije Universiteit te Amsterdam uitreikte, aan de orde kwam, daarvan werd gesproken in nauw verband met de naam van „de grote Bucer". (Heraut 1935), de universiteitsman bij uitnemendheid, die steeds de wetenschappelijke vorming van fundamentele betekenis achtte, zij het ook als instrument en gave van de Heilige Geest, volgens zijn commentaar op de Evangeliën uit 1536.

En dit is niet alleen van Bucer te memoreren. Zijn speciaal charisma als zielszorger is nooit schoner gebleken, dan toen Luther, die in 1536 dacht te zullen sterven, aan niemand beter dan aan Bucer de gehele zorg voor

„de arme Kerk" meende te kunnen overdragen. Ook al was Luther het met de vorm van Bucer's prediking niet eens, omdat hij hem te weinig populair en eenvoudig en te dialectisch vond als alleen op geleerde toehoorders berekend, waarom hij trouwens ook te Straatsburg op de Synode van 1533 al berispt was geworden, als pastor waardeerde hij hem, die steeds zoveel zorg voor het heil der mensheid toonde en overal, waar iets van Christus gevonden werd, zijn liefde schonk, zoveel te meer.

Hoe is de waardij van Bucer aan de dag gekomen voor het politieke leven van zijn tijd. Zijn belangstelling ging niet alleen uit naar de reformatie der kerk, doch ook naar de oplossing der vragen van allerlei politiek in het Rijk van Christus in Duitsland. Een protestantse rijkspolitiek wilde hij voeren. In nauwe combinatie van de godsdienstige en politieke belangen der reformatie (cf. Lenz) behandelde hij de vragen van zijn tijd met grote wetenschappelijke kennis en oordeel en hij ontkende de mogelijkheid, de Duitse gevaarlijke rijkssituatie op te lossen zonder de vraag van het Evangelie te hebben beantwoord.

Nu we dit alles van Bucer langzaam aan weer gaan kennen, lijkt het ons ook niet meer zo vreemd, dat naast anderen, ook Calvijn vooral zo bewonderend heeft opgezien naar deze man. Reeds in 1538 sprak hij ervan, dat Bucer zulk een eer in Christus' kerk en zulk een hoge positie had ontvangen, dat de meesten naar hem opzagen. Als hij bij het schrijven van zijn verklaring op de brief aan de Romeinen (1539) een vergelijking treft tussen allerlei kommentaren over deze brief van Paulus, uit oudere en nieuwere tijd, dan heeft hij, ondanks uitgebrachte kritiek, veel bewondering voor Bucer's onvergelijkelijke, diepgaande wetenschap, zijn enorme kennis van vele dingen, zijn scherpzinnige geest en belezenheid en vele andere deugden en qualiteiten, waarin hij zeer velen te bovengaat en bijna door niemand overtroffen wordt; vol ijver, meer dan iemand anders, in de verklaring van de H. Schrift. In 1540 prijst Calvijn het in Bucer, dat hij zo uitmunt in buitengewoon doorzicht en scherpte van oordeel en Calvijn kent niemand, die er zo godvruchtig op uit is, zich te houden aan de eenvoudigheid van Gods Woord, vol afkeer van alle daaraan vreemde spitsvondigheden. En als Bucer's doodsbericht van uit Engeland hem heeft bereikt, schrijft hij aan Viret, hoezeer het gemis van deze man hem aan het hart gaat en hij getuigt met bewogenheid, dat, zo vaak hij dacht aan Bucer's heengaan en aan de grote schade, die de kerk des Heren daardoor geleden heeft, het hem was alsof zijn hart vanéèngescheurd werd.

Inderdaad: Jules Bonnet concludeerde reeds in 1869 niet teveel, dat de herhaalde lof van Calvijn voor Bucer, die hem niet weerhield leed te dragen over diens vaak al te grote gemakkelijkheid bij concessies, die hem eigen was óf door een natuurlijke gematigdheid óf door liefde tot vrede, een bewijs is van zijn oprechte hulde voor diens eminente geest en voor het hoge karakter van hem, die in meer dan één opzicht zijn tijd voorbijstreefde in het verstaan van de Openbaring Gods voor kerk en volk.

En mede op voorgang van Calvijn, die de eigenlijke leider van het Gereformeerde Protestantisme in de wereld is geworden, maar zich daarin persoonlijk in veel dingen een schuldenaar van Bucer gevoelde, naar zijn eigen bekentenis, moge ook in ons land Calvijns woord over Bucer uit 1545 altijd vollere instemming vinden: „Onze broeder Martin Bucer, die goede dienaar van God, wiens naam geëerd moet worden in heel de Christenheid".

CESAR MALAN EN ZIJN CONTACT MET ONS LAND

DOOR

Dr W. P. KEIJZER

III

Achteruitgang

De bloei van zijn kerk heeft maar kort geduurd. Hij heeft voortdurend moeten strijden met de leiders van de Bourg-de-Fourkerk over de *leer* en over de *inrichting* van de kerk, en toen hij in Mei 1830 zijn gemeenteleden liet stemmen over een motie van vertrouwen, verliet hem een deel van zijn gemeente, waaronder de meest vooruitstrevenden en de onafhankelijksten, om zich bij de Bourg-de-Fourkerk te voegen.

Wat deze leergeschillen betreft, daarover worden wij ingelicht door Ami Bost, die in zijn *Mémoires* (deel II, p. 101) schrijft:

„In 1830 had in Genève een vreemde theologische crisis plaats. Men trachtte in die tijd in Genève de leer ingang te doen vinden, dat Jezus na zijn dood, in de hel zelve, en niet aan het kruis, voor ons geleden had, en Zijn offer gebracht had. Malan was het die deze leer predikte. Hij deed het met die heftigheid en die volharding die hij soms misschien te zeer verwart met Evangelische getrouwheid. . . . In dezelfde tijd dat Malan deze leer met klem predikte, weigerde een groot deel van zijn gemeente nog langer het Heilig Avondmaal in zijn kerk te gebruiken, en korte tijd later verliet een groot aantal van de leden van zijn kerk hem om zich te voegen bij de Bourg-de-Fourkerk."

Volgens Malan verkeerde de Heiland in deze vervloekte toestand in de hel, van Vrijdagavond tot Zondagmorgen. Aan het kruis had Christus slechts de eerste, de tijdelijke dood ondergaan, in de hel leed Hij de tweede dood.

Een afdoend argument tegen deze leer lijkt mij het kruiswoord: „Het is volbracht".

Malan's Evangelisatiereizen

Sedert 1830 wordt dus de toeloop naar zijn kerk aanmerkelijk minder. Na die datum valt de nadruk meer op zijn werkzaamheid als reizend Evangelist. Zijn grote kracht ligt minder in het leiden van een kleine gemeente dan in het maken van Evangelisatiereizen, niet alleen in zijn vaderland, maar ook, en vooral, in andere landen: Frankrijk, Engeland, Nederland, België en Schotland. Kort na zijn Evangelisatiereis naar Engeland en Schotland in 1826, ontving hij van de Glasgowse Universiteit de titel van doctor in de Theologie. Sedert dien leest men achter zijn naam D.D.: doctor of Divinity.

Verscheidene malen is hij het Kanaal overgestoken, bv. in 1822, 1826, 1828, 1833, 1834, 1839 en 1843, de laatste maal ter gelegenheid van de stichting van de Vrije Schotse Kerk; in 1836, 1841, 1849, 1852 en 1853 bezocht hij Frankrijk; in 1842 waren vooral België en Nederland het doel van zijn reis; in 1845 kwam hij nogmaals in ons land, in 1853 in België, in 1856 in Elberfeld en tevens in Piemont. Sommige van die reizen ondernam hij op eigen initiatief, voor andere werd hij uitgenodigd. In Engeland en Nederland kwam hij meer met intellectuelen in aanraking, in Frankrijk en België meer met het gewone volk.

Professor Chenevière moge smalend spreken over Malan's kerk als over „een regimentje van juffrouwen-op-zekere-leeftijd", dat neemt niet weg, dat Malan's eigenlijke kerk zich niet bepaalde tot het kleine groepje dat de Chapelle du Témoignage vulde, maar dat haar leden verspreid woonden over een belangrijk deel van de wereld en zich zelfs bevonden in Amerika.

Herinneringen aan zijn zendingsreizen vindt men in zijn *Quatre-vingts jours d'un missionnaire*, handelend over de reis naar Nederland en België in 1842, *A visit to Scotland*, 1843, *Un pêcheur d'hommes vivants*, 1845, *Incidents de voyage* en *En temps et hors de temps*, beide van 1856.

Zijn activiteit

Door zijn reizen is hij het meest bekend geworden en zo is hij door zijn woord en zijn liederen en geschriften velen tot zegen geworden. Op die evangelisatiereizen kon hij zich volkomen uitleven. Meer dan enig ander Réveil-man heeft hij gehad de „hartstocht voor het heil der zielen". Moet niet de boodschap des heils aan ieder gebracht worden, zodat ieder uitverkorene ze hoort? Zo preekt hij in een zeker jaar in Frankrijk 50 maal van 17 April tot 31 Mei, in 1841 preekt hij 154 maal van 5 Februari tot 30 Mei, een prestatie die nog indrukwekkender wordt als men bedenkt, dat hij zelden tweemaal dezelfde preek hield.

Zijn geschriften

Er is een tijd geweest dat zijn talloze brochures en tractaatjes en geschriften van grotere omvang algemeen en met grote instemming gelezen werden en vertaald, en dat zijn liederen overal populair waren. Op dat gebied heeft hij een geweldige activiteit ontplooid. Hij bezat het talent om begrijpelijk en pakkend te schrijven, een talent dat men kan vergelijken met dat van een Ds J. de Liefde bij ons. De grote eenzijdigheid van zijn geschriften, de wonderlijk-zoetelijke stijl van veel geschiedenissen voor kinderen, schijnen geen beletsel geweest te zijn voor vele gelovigen, waaronder vaak zeer ontwikkelde mannen en vrouwen, om ze te lezen, te vertalen en te verbreiden. Maar deze gebreken zijn tevens oorzaak van de vergetelheid, waarin zijn werken nu gedompeld zijn. Zijn liederen hebben het langer volgehouden.

Zijn liederen

In verband met het feit, dat in de N.G. Bundel van de Nederlands Hervormde Kerk twee liederen van Malan voorkomen, namelijk nummer 40, het eens zeer bekende en geliefde *Lam Gods*, dat ook in Réveilsamenkomsten in ons land zo vaak gezongen is, en nummer 111, een berijming van Jesaja 35,

volgen hier nog enkele opmerkingen over zijn geestelijke liederen.

Zijn meestbekende liederenbundel zijn de *Chants de Sion* waarvan de eerste uitgave 100, en die van 1834 300 nummers telde, welk getal later niet meer overschreden is. Hij schreef de melodieën vaak vlug op, soms op reis. Het begin van een melodie werd hem soms gesuggereerd door geluiden die hij om zich heen hoorde, zoals het koken van water of het piepen van een kar.

(Wijlen Prof. Dr G. van der Leeuw wijdt aan de *Chants de Sion,* in het bijzonder aan het *Agneau de Dieu,* enige waarderende woorden op bl. 230 van zijn *Beknopte Geschiedenis van het Kerklied,* Groningen 1939).

Vertalingen

Vertalingen verschenen ook in ons land, namelijk van de hand van J. J. L. ten Kate, C. S. Ad. van Scheltema en anderen. De laatste vertalingen van enkele der *Chants de Sion* vindt men in de bundel *Geestelijke Liederen uit den schat van de Kerk der eeuwen* (Nijkerk, z. j.). Een harmonisatie van 164 door Adama van Scheltema vertaalde Sionsliederen verscheen in 1881 van de hand van de musicus J. H. Götz.

Dogmatisch karakter van zijn liederen

Zijn liederen zijn als al zijn werk sterk dogmatisch gekleurd, zozeer dat men alleen daaruit al zijn hele theologie zou kunnen opbouwen. Zij geven een eigenaardige mengeling te zien van methodisme: „Ontvlucht de toorn Gods! Bekeert u *heden,* o wereldling!" — en streng Calvinisme.

Aan élke zondaar roept Malan toe zich te bekeren en het Evangelie te geloven, maar men houde daarbij wel in het oog, dat alleen de uitverkorenen waarlijk met kracht geroepen worden door Jezus Christus. Een van zijn liederen begint met de merkwaardige regel:

Komt gij allen, wier oren voor mijn stem zullen geopend worden!

De uitverkorenen zijn *dood,* maar worden geroepen en staan op deze roep óp uit de doden[16]). Zij kunnen na hun bekering in zonden vallen — want ook de gelovige blijft zondaar[16]) — ja, hij kan zich zelfs verharden, maar God blijft getrouw en blijft hem liefhebben.

De werken der heiligmaking, dat zijn: kennis der ellende, aandrift tot gebed, en tot berouw en waakzaamheid, worden door de Heilige Geest in de gelovigen volbracht[16]). Malan gaat in zijn liederen zelfs zóver dat hij als het ware God smeekt, hem te *dwingen* God lief te hebben en oprecht te geloven:

„Neem en onderwerp mijn hart en dat de gehoorzaamheid in mij de gelukkige vrucht zij van een oprecht geloof", en

„Bedwing o God in mij door het geloof mijn boze neigingen", en

„Onderwerp mij dus, dwing mijn ziel U te gehoorzamen, o Heiland!
Ja dwing mij, want ik roep Uw liefde in, zelfs in haar strengheid."

Zo verwacht Malan elke goede gemoedsbeweging, elke goede opwelling, ook het berouw, van Gods Geest. Hij vraagt geen *zichtbaar* blijk van Gods genade jegens hem[16]):

---

[16]) Ik vestig de aandacht van de lezer op deze opvattingen, die aan Kohlbrugge doen denken.

„Uw woord is beter dan al mijn gevoel. Uw getuigenis is zeker en blijft onveranderlijk",

„Al zie ik in mij ellende en bederf, nietemin kan ik noch Uw genade, noch mijn aanneming loochenen" [16]).

Verzachting van het dogmatisch karakter in de vertalingen.

Zijn liederen zijn opgedragen aan „de Kerk Gods die Hij met Zijn eigen bloed gekocht heeft". In de Hollandse vertalingen zijn de scherpste kanten van zijn leer van uitverkiezing, van particuliere voldoening en van de gelijkwaardigheid van Christus' lijden met het lijden dat de uitverkorenen samen eeuwig hadden moeten dragen, dikwijls verzacht. Zo vertaalt Ten Kate vaak *les élus* met *wij*, of iets dergelijks.

Een voorbeeld:

O boodschapper (des heils) open de mond
Verkondig overal dit grote heil.
Dat Uw roepstem wekke en treffe
Allen voor wie Jezus stierf
Ga verkondigen dat de Heiland
De toevlucht is voor de zondaar.

leest men bij Ten Kate:

Verhef Uw stem, gij Vredebode!
En roep de Blijde Boodschap uit.
Genees den kranke, wek den dode,
Ontweldig aan 't verderf zijn buit!
Lok *elken* zondaar tot den Heer,
Altijd, alom, van heinde en veer!

In een ander gedicht is de uitdrukking *Redder der uitverkorenen* niet door Ten Kate vertaald.

Adama van Scheltema voegt vaak termen toe als Golgotha, het kruis van Christus, het Lam, het Offer, en dergelijke, en vertaalt overigens buitengewoon vrij.

Zowel Ten Kate als Adama van Scheltema laten weg het zesde couplet van Malan's Gezang over het kruis van Christus, waarin voorkomen de regels:

De toorn Gods heeft Hem beladen met de smarten
Waarmee de Kerk in de hel moest worden gestraft.

Ook achten beide vertalers ongeschikt om gezongen te worden liederen als nummer XXVIIII, waarin sprake is van het oordeel, van de scheiding van bokken en schapen:

Maar welk verschrikkelijk woord
Zullen die aan de linkerzijde horen!
Hoe groot zal hun schrik zijn,
Als ze deze woorden zullen horen:
Vervloekten, gaat in de duisternis
Bereid voor de Vijand;
Gaat in het onuitblusselijk vuur
Waar gij in onherroepelijke smarten
Bij de duivelen zult kreunen.

Oud-Testamentische beeldspraak.

Malan houdt van Oud-Testamentische taal en beeldspraak. Zo is Israël, evenals Sion, bij hem steeds gelijk aan de „Kerk", dat is dus de gelovigen, de uitverkorenen [17]). De gedachte dat er nog een toekomst zou zijn voor het Oude Volk komt niet bij hem op. Zijn opvattingen op dit punt zijn dezelfde als die van de Kanttekenaars in de Statenbijbel.

De antithese.

Vele van zijn liederen zijn vol van strijdlust tegen de „wereld" en tegen de valse leraars. Zijn zaak vereenzelvigt hij met Gods zaak, Gods zaak is de zijne. De minachting die hij vaak heeft ondervonden, is de verachting die de wereld voor Gods uitverkorenen heeft. Zijn liederen zijn vol van de versmaadheid die de „Kerk" op aarde heeft te verduren van de „wereld". God zal wraak doen over al het kwaad dat de uitverkorenen wedervaart. Israël en Juda, dat wil zeggen de Kerk Gods, wordt wel gesmaad op aarde, maar hun roem is verzekerd, God zorgt voor hen, en zal eenmaal ter wrake komen. Typerend zijn b.v. regels als

> Dat *onze* vijanden, o Zoon des Vaders
> Door Uw woord vernietigd mogen worden!

Telkens keert terug de gedachte dat de gelovigen zich na een korte aardse lijdensperiode eeuwig zullen verheugen.

De Hollandse vertalingen hebben van deze antithetische [18]) versregels weinig doen overblijven.

Vele goede liederen.

Zijn liederen zouden evenwel niet zulk een geweldig succes gehad hebben en niet in zoveel landen gezongen zijn en worden, als ze niet zoveel uitstekende eigenschappen bezaten. Vele van zijn liederen getuigen op dichterlijke wijze van blijmoedig en kinderlijk vertrouwen op de leiding van de Goede Herder, van innige blijdschap over de liefde Gods, van Gods grote daden, van de lof die de Schepper en de genadige God eeuwig toekomt. Er is grote verscheidenheid in, vele onderwerpen worden er in bezongen, ook dringende uitnodigingen om Gods genadeaanbod te geloven (de uitdrukking te *aanvaarden* of *aan te nemen* past niet in Malan's systeem), zoals

> A tout pécheur il dit: Je suis la vie...
> Croyez-le donc sans défiance...

Het is te bezwaarlijk hier verder vooorbeelden te geven, maar ik meen, dat er veel liederen bij zijn, die een goed figuur zouden slaan in onze Gezangenbundels, en dat ze veel gezongen zouden worden.

Vermeld moge nog worden, dat de coupletten 1, 2 en 3 van nummer 111

---

[17]) Vergelijk een zin in *Le dimanche matin*, een bundel preken: „Wel richt dit woord zich oorspronkelijk tot Israël, maar hun ware zin behoort *ons*, de Kerk toe."

[18]) Men kan in 't algemeen zeggen, dat de gedachte van de *antithese* sterk leeft bij de Zwitserse Réveilmensen: aan de ene kant zien ze de *kinderen Gods*, aan de andere kant de *wereld*. Deze houding heeft buitenstaanders vaak geprikkeld. Men ging soms zo ver dat men van een bepaalde plaats kon zeggen hoeveel *christenen* er woonden.

van de N.G.B. van de N. H. Kerk met enkele wijzigingen ontleend zijn aan de vertaling van Ten Kate en dat couplet 4 samengesteld is uit — gewijzigde — regels van de coupletten 5 en 5 van Ten Kate. Dit Gezang 111 wordt nogal eens gezongen, waarschijnlijk mede om de mooie vlotte melodie.

Gezang 40 van de N.G.B. is een *nieuwe* vertaling van Malan's *Agneau de Dieu*, van de hand van Dr J. Riemens Jr.: noch de vertaling van Ten Kate, noch die van Adama van Scheltema, noch die van Ds Haspers in diens Geestelijke Liederen noch die van Ds de Liefde zijn gekozen door de commissie die deze bundel samengesteld heeft. De vertaling van Ten Kate opgenomen in de bundel *Gezangen* van de Gereformeerde Kerken (no. 17) en daar gezongen op de wijs van Ps. 54 luidt als volgt:

U, heilig Godslam, loven wij.
Gij hebt voor ons aan 't kruis geleden.
Gij doet ons tot den Vader treden
Als koningen en Priesters, Gij!
Gij! Heiland, kocht ons met Uw bloed.
Dies brengen we U de dank en de ere,
En werpen we in aanbidding, Here!
Al onze kronen aan Uw voet.
Ja, Amen, ja!
Hallelujah!

Vrijer is de vertaling van Ds Hasper. Zij luidt als volgt:

O Lam van God, in lijden en nood
Heeft Uwe liefde zich begeven
Gij gaaft aan 't kruis Uw heilig leven
Om ons te redden van de dood.
Gij kroont ons met Uw heerlijkheid
in de eeuwige woning bij den Vader,
waar we U aanbidden al te gader
en loven tot in eeuwigheid.
Amen, Jezus! amen, amen!

1830—1837.

Alvorens zijn werkzaamheden als reizend evangelist in ons land te schetsen, stel ik mij voor zijn leven na 1830 in het kort te tekenen. Voor zijn overige reizen zie men het voorafgaande.

Zoals hierboven reeds opgemerkt is, gaat 't bij hem alleen om het eeuwig heil der zielen, en in verband daarmede om de prediking en de zuiverheid der leer. Als die laatste naar zijn mening aangetast wordt, komt hij in het geweer.

Toen dus de grote tegenstander van het Réveil, Professor Chenevière, in 1831 een geschrift uitgaf, waarin hij de Godheid van Christus bestreed, en Christus alleen als een goddelijk wezen erkende, antwoordde Malan twee maal, ten eerste kort na de publicatie van Chenevière door een korte brochure in het licht te geven, en daarna door een brede beschouwing van 200 bladzijden aan dit onderwerp te wijden met de strijdvaardige en prikkelende titel: *Jezus Christus is de Here God, geopenbaard in het vlees, eerste antwoord op de verhandeling van Professor Chenevière tegen de God der christenen,* door César Malan, dienaar van onze grote God en Zaligmaker Jezus Christus.

Malan plaatste zijn lezers voor het dilemma: Jezus Christus is God (en dan behoort Hij aanbeden te worden) óf Hij is een schepsel (en dan waarom Hem te dienen en Zijn brood en beker te nuttigen? Gij zijt toch geen afgodendienaars). Of wel Hij is de Redder van Zijn kerk, Schepper, Eeuwige God, óf wel Hij is dat niet. Dit zijn twee even tegengestelde opvattingen als Schepper en schepsel (p. 161). Als Jezus Christus God is, is de mens die dit loochent geen christen.

Zo groot was de belangstelling voor deze kwestie, dat de drukkerij waar men Malan's werk drukte, bestormd werd, en de bladzijden nog vochtig van de pers op straat gelezen werden, en dat er in 1831, twee drukken van verschenen.

De strijdvaardige geest van Malan werd eveneens opgewekt door de prijsvraag die in 1835 uitgeschreven werd bij het derde eeuwfeest der Hervorming. Er werd een antwoord verlangd op de vraag *Wat zijn de oorzaken die het methodisme* (dat is: het Réveil) *in Genève gebracht hebben, welke zijn zijn gebreken en zijn gevaren voor de kerk voor de staat en voor de gezinnen, en wat zijn de beste middelen om het te doen verdwijnen?*

Het spreekt wel vanzelf, dat Malan reageerde. In een brochure van 80 bladzijden, getiteld: *Het ware jubileum,* toont hij aan, dat men niet het recht heeft het feest te vieren van de Reformatie, waarvan de basis, evenals die van het hele christendom is de waarheid van Jezus Christus, God geopenbaard in het vlees, als men in de plechtigheid niets anders ziet dan de nationale herdenking van een nieuw tijdperk van sociale en politieke vrijheden.

Een merkwaardig symptoom van de felle tegenstelling tussen Réveil en officiële kerk is dat de Compagnie het nodig en nuttig oordeelde om bij de tekst Joh. I vers 1 in de nieuwe ter gelegenheid van het Jubileum uitgegeven Bijbelvertaling, de commentaar te plaatsen: *goddelijk wezen!* Dit ene nootje spreekt boekdelen.

Terwijl het officiële feest gevierd werd, vergaderden de drie afgescheiden kerken: Bourg-de-Fourkerk, Oratoirekerk en de gemeente van Malan om samen God te bidden voor de bekering van hun stadgenoten.

In 1835 liet Malan een vertaling in dichtvorm verschijnen van de 150 Psalmen, die echter nog minder succes had dan de in 1824 uitgegeven vertaling van de eerste 50 Psalmen. Deze laatstgenoemde vertaling was „Nieuw-Testamentisch" geweest: dat wil zeggen Malan had de gedachte van de Psalmist in een Evangelisch gewaad gehuld. De vertaling van 1835 was meer letterlijk.

Hetzelfde jaar verscheen van zijn hand nog een geschrift over de zekerheid des geloofs en over de Doop. Het volgende jaar geeft hij een bundel vertellingen en liederen uit, in 1837 een verzameling schoolliederen.

De jaren 1830 tot 1837 zijn de jaren van zijn rijpheid en kracht. De tegenstand in Genève is geluwd, zijn activiteit is buitengewoon, zijn grote Evangelisatietijd is begonnen.

Strijdschriften na 1837

Onder de geschriften die Malan in 1837 in het licht gaf, noem ik nog enige tegen het Rooms-Katholicisme gerichte brochures, zoals: *Waarom ik nooit tot de Roomse kerk* (Malan gebruikte nooit de term Katholiek, maar altijd Rooms) *zal toetreden, zolang ik in de hele Bijbel geloof* (1838), dat vele malen herdrukt is, *Rome en Genève, of het Onmogelijke, door een*

burger van het oude Genève (1842); *Ik heb Rome en zijn altaren verlaten of authentiek verhaal van de bekering van een R.K. dame tot het Christelijk geloof* (1844); *Handboek van de ware Protestant* (1845), en verscheidene andere.

Verder verschenen in die tijd van zijn hand de hierbovenvermelde verslagen van zijn evangelisatiereizen.

Dan noem ik hier zijn tegen de „arminiaanse" leringen van John Wesley gerichte, uit het Engels van Whitefield vertaalde brochure *Dwalingen en spitsvondigheden van de leer der Wesleyanen* (1842). De Wesleyanen, waaronder de grote evangelist Cook, leren dat de mens pas gered wordt op het ogenblik dat hij gelooft dat Jezus zijn Heiland is en dat Christus voor allen gestorven is, ook voor de ongelovigen. Allen worden wel niet zalig, maar alen kúnnen zalig worden. De mens heeft een zekere vrije wil door de genade van het Lam dat geslacht is, hij kan kiezen. Cook en de zijnen evangeliseren, omdat daarvan de redding der mensen afhangt. Cook beschuldigt Malan en de zijnen (Malan's leerlingen waren vaak nog eenzijdiger dan hun meester) van antinominianisme, Malan van zijn kant noemt de Wesleyanen arminianen.

Ami Bost, Félix Neff en andere Réveilmannen nemen een tussenstandpunt in: naast de verkiezing stellen zij de verantwoordelijkheid van de mens, en zij brengen niet, zoals Malan doet, de uitverkiezing naar voren bij het evangeliseren. Het schijnt mij toe, dat dit de juiste methode is.

Verder moeten genoemd worden zijn geschriften tegen de opvattingen van Schérer [19]) die de letterlijke inspiratie van de Bijbel bestreed: *Het gezag van de Bijbel wordt slechts bewezen door de Heilige Geest* en *De hele Bijbel is het Woord Gods* (1850).

Ook schreef hij nog over zijn opvattingen van de Zondagsviering: *De goddelijke instelling van de week, drie studies over Zondagsheiliging* (1850); verder schreef hij tegen de leer der Baptisten: *Waarom ik geen Baptist ben* (1850); dan tegen de leer der algemene verzoening (waaronder Malan de leer verstaat dat Christus voor de zonden der gehele wereld gestorven is en niet alleen voor de uitverkorenen): *Christus heeft de kerk en haar alleen verlost, of onderzoek van enkele passages uit de Schrift over de uitgestrektheid van de dood van de Heiland* (1851); tegen het spiritisme: *De vermetelheid, de misdaad en de schande van alle zogenaamde openbaring buiten de Bijbel om* (1855).

En dan publiceerde hij nog talloze kleinere geschriften en tractaatjes, dikwijls in dialoogvorm, vaak geschreven naar aanleiding van persoonlijk beleefde gebeurtenissen. Zijn beide laatste tractaatjes bevatten nog ernstige waarschuwingen aan het adres van degenen die niet geloofden: *Is uw naam geschreven in het Boek des Levens?* en *Waar ga ik na mijn dood heen? Naar de hemel?* (1861).

[19]) Edmond Schérer is een van de meest tragische figuren van zijn tijd. Hij werd geboren in 1815 en bekeerde zich op zestienjarige leeftijd. Van 1847—1850 was hij hoogleraar aan de door Merle d'Aubigné en Gaussen gestichte Theologische Hogeschool. Daar leerde hij mèt Gaussen de letterlijke ingeving van de Heilige Schrift. Daarna begon de twijfel en tenslotte verviel hij tot volkomen ongeloof. Voortaan wijdt hij zich aan letterkundige critiek en journalistiek. Uit zijn gelovige tijd dateert het mooie gezang: Je suis à Toi, gloire à ton nom suprême, dat nu nog in vele liederenbundels — ook Nederlandse — voorkomt.

Preken na 1837

Preken heeft hij betrekkelijk weinig in het licht gegeven. In 1833 verscheen van zijn hand een bundel van zes preken; in 1838 publiceerde hij *Le Témoignage de Dieu*, een verzameling van tien preken, voorafgegaan door een belangrijk voorbericht, waarin hij zijn geschiedenis vertelt; in 1846 gaf hij twaalf preken uit onder de titel *Le dimanche matin*.

Om de lezer enig idee te geven van zijn manier van preken, zal ik enkele regels wijden aan de bundels van 1838 en van 1846.

Malan stelt in *Le Témoignage de Dieu*, zoals trouwens in al zijn werk, de hoorders voor de keuze tussen behouden worden en verloren gaan. De preken zijn helder geschreven, in een verstandelijk redenerende betoogtrant, maar leggen tevens getuigenis af van zijn grote liefde voor de Heiland. Zonder twijfel hebben ze de hoorders geboeid, ondanks hun grote lengte — gemiddeld 35 bladzijden; de preken van Vinet en Alophe Monod waren overigens voor moderne opvattingen ook zeer lang: de kerkgangers van die tijd kregen wel waar voor hun geld en schijnen meer concentratievermogen gehad te hebben dan de tegenwoordige.

Elk van deze preken is verdeeld in punten, variërend van drie tot acht. Zij getuigen van grote bijbelkennis en bevatten tal van citaten uit Oud en Nieuw Testament.

De Kerk

De eerste preek vormt als het ware een inleiding op de andere, zij handelt namelijk over de bediening van het Evangelie. Deze bediening der genade werd al ingesteld in de Hof van Eeden, voortgezet door Henoch, Noach, Abraham, enz., tot eindelijk de Zoon van God zelf kwam, en na Hem de Apostelen. Er is dus altijd een bediening van de Getuigenis Gods geweest, en steeds zal de Koning van Sion Zijn Kerk verzamelen en regeren. Daartoe gebruikt Hij Zijn dienaren. Evenals op zoveel andere plaatsen bij Malan komt hier duidelijk uit de eenheid tussen Oud en Nieuw Testament, de eenheid van de Kerk onder beide bedelingen. Voor deze kerk gaf Christus Zijn leven, om haar werd Hij door God verworpen en vervloekt, om haar te rechtvaardigen stond Hij op uit de doden. De hele dogmatiek passeert ook in deze preek de revue: Christus is God en mens, één met de Vader, van Hem uitgegaan, enz.

Aan het eind van zijn preek waarschuwt Malan zijn hoorders voorzichtig te zijn. Het is een ernstige zaak, zegt hij, tegenover een dienaar van Christus te staan. Wee hen die niet luisteren. Wie u ontvangt, die ontvangt Mij, heeft de Heiland gezegd. De dienaar heeft recht op achting om Zijns werks wil.

De twee moordenaars

De tweede preek heeft als onderwerp: *De genade gepredikt door de moordenaar aan het kruis*. Het begin van deze preek is zeer boeiend geschreven, de hoorders moeten onder de indruk gekomen zijn van een dergelijke preekwijze, niet grof of sensationeel, maar aangrijpend door zijn ernst. Na een inleiding volgen vijf punten. Ook hier komt in het kort weer de hele leer naar voren, ook de leer dat Christus alleen voor de uitverkorenen gestorven is, ook dat Christus letterlijk „nedergedaald is ter helle", ook dat Christus geen Helper is maar een Redder. Het is of Malan bang is iets

weg te laten. Telkens betrekt hij de hoorder in zijn betoog en laat hem gevoelen, dat het zijn zaak is, waarvan hier gehandeld wordt. Hij laat de hoorder de keus tussen de beide moordenaars: één van de twee zijt gij! Malan spreekt hier over de steeds zich herhalende tegenstand van de natuurlijke mens tegen de vrije genade ,en stelt de gehoorzaamheid van de moordenaar die zich bekeerd heeft als voorbeeld. Aan het eind, in het vijfde punt, wordt gewezen op de noodzakelijkheid van de goede werken, die voortvloeien uit het geloof en die een bewijs zijn van de dankbaarheid voor de blijdschap om de verlossing.

Bartimeus

De geschiedenis van Bartimeus de blinde vormt het onderwerp van de derde preek, welke geschiedenis hier in acht taferelen behandeld wordt, en vergeestelijkt. Zo wordt in het eerste tafereel Bartimeus, de blinde zoon van Timeus, dat is van de onreine, gezien als beeld van de blinde onreine mens, die op de harde weg van het leven, bedelend zijn weg gaat.

Het tweede tafereel: Jezus gaat voorbij. De man roept Jezus Nazarener, Zoon van David. De man is reeds bezocht door de genade, merkt Malan op, de Vader heeft hem onderwezen wie Jezus is.

Derde tafereel: Bartimeus roept: Ontferm U mijner. Hij is wanhopig en wil gered worden. Malan wijst op de noodzakelijkheid van de bekering, in het héden der genade, nú, nu Jezus voorbijgaat.

Vierde tafereel. Bartimeus hield vol, en is daarin een voorbeeld voor zoekers. Deze volhardende genade komt van God, voegt Malan er aan toe.

Vijfde tafereel. Jezus staat stil. Hij hoort ook het stille zuchten van een oprecht zoekende ziel in dit kerkgebouw.

Zesde tafereel. Bartimeus werpt de mantel, dat is het beeld van het kleed van de aardse heerlijkheid, dat Adam zijn nageslacht naliet, af.

Zevende tafereel. Uw geloof heeft u behouden. De eerste verrukte blik op Jezus.

Heiligheid

Achtste tafereel. Het resultaat van Gods werk is de heiligheid van de gelovige, die de *Geest van Jezus als een kroon op de verlossing van Zijn volk plaatst*. De genade Gods die verlost, *hernieuwt* de gelovige ook naar Gods beeld. De blinde volgt Jezus en verheerlijkt God.

Goede werken

Ook deze preek eindigt met de opwekking tot goede werken, alsof Malan de indruk van antinomianisme, die door de onderstreepte woorden gewekt zou kunnen worden, wil wegnemen.

Liefde tot Jezus

Ook de volgende preek, getiteld: *Geen liefde, geen zaligheid*, bevat een aanmaning Jezus lief te hebben voor het te laat is. Malan noemt vier punten om zich zelf te toetsen: Wie Jezus lief heeft, 1. denkt aan Hem; 2. spreekt over Hem; 3. wil zich met Hem verenigen en Hem geheel bezitten; 4. wijdt zichzelf en al zijn krachten aan Hem.

1. Malan zou Malan niet zijn, als hij niet eerst nauwkeurig definieerde welke Jezus hij bedoelt. Daarbij passeert weer de hele leer over Jezus de

revue: Hij is de Messias, het Vleesgeworden Woord, de eniggeboren Zoon, uitgegaan van de Vader, Hij heeft Zijn kerk liefgehad en zich voor haar overgegeven, Hij is Priester, Koning en Profeet; tot zelfs de twee naturen van Jezus worden niet vergeten.

De volgende drie punten bevatten veel, dat ook voor de moderne lezer nog wel van belang is. De verloofde spreekt graag over zijn bruid, de moeder over haar kinderen. Maar spreken ze ook graag over Jezus? vraagt Malan. En de landbouwer, die graag over eggen en ploegen praat, heeft hij het ook vaak over Jezus? En als men in gezellige kring om de haard zit, spreekt ge dan over Jezus? En wilt ge graag één met Hem zijn, zoals Jacob, die niet tevreden was met het zien van Rachel, en de bruid uit het Hooglied, die evenmin genoegen nam met een bewonderend aanschouwen? Bemint ge, vraagt Malan, de drie plaatsen waar ge Jezus kunt ontmoeten, namelijk Zijn Woord, Zijn dienst, en de geestelijke gemeenschap met Zijn kinderen?

Wat doet gij voor Jezus?

En tenslotte: wat *doet* ge voor Jezus? Zeer weinig christenen wijden Jezus hun studie, hun reizen, hun kracht. Regeert de huismoeder haar huis ter ere van Jezus, voedt ze haar kinderen tot Zijn eer op? Dergelijke vragen gesteld aan rijken en armen, aan fabrikanten en anderen. Vormt gij verenigingen ter bevordering van Zijn rijk, sticht gij scholen, verspreidt gij de Bijbel, bevordert gij de Zending, heiligt gij de dag des Heren? enz. Onderzoek U zelf, zegt Malan, om te weten of deze vier dingen bij U gevonden worden. Zo niet, dan háát ge Jezus. Er zijn maar twee wijzen om de eeuwigheid door te brengen, namelijk mèt Jezus, of zónder Hem, dat wil zeggen Hem in alle eeuwigheid hatende.

Zekerheid des heils.

Dezelfde vermaningen en aansporingen vindt men ook in de andere preken. Op enkele bijzonderheden vestig ik nog de aandacht.

In de eerste plaats op de opvatting van de plaats van de *zekerheid des heils* bij Malan. Hij zegt er van, dat ze gevonden wordt aan het begin van het christenzijn, niet pas aan het eind. Begin met te vertrouwen op Gods belofte, zegt hij, vraag niet naar tekens en wonderen, naar „bevindingen", maar gelóóf alleen. De Geest Gods komt wonen in het hart van hem die gelooft aan Gods belofte. Wie de zekerheid plaatst aan het einde van een lange reeks van werken en offers, blijft steeds slaaf van de wet en zal nooit weten wat die heiligheid is die de Geest der aanneming voortbrengt in een vrijgekochte.

Berouw.

Verder op de beschouwing over *berouw*, zoals men die vindt in een preek over *Het berouw van een kind Gods*, het berouw namelijk van een ziel, die bedroefd is, omdat ze vergeten had, dat ze gewasen was in het bloed van Christus, welk berouw gewekt wordt door het *geloof*.

Antinomianisme.

In deze preek komt ook voor een waarschuwing tegen *antinomianisme*, merkwaardig uit de mond van een man, die men telkens weer van deze dwaling beschuldigd heeft.

De christen leeft beneden zijn stand.

Een kenmerk van Malan's prediking is, dat hij steeds weer naar voren brengt, dat de christen altijd beneden zijn stand leeft. Hij heeft geen idee van de rijkdom die hij werkelijk bezit. Velen lijken op Lot en hebben meer belangstelling voor de rijke vlakte van deze wereld dan voor de hemelse heerlijkheden.

Malan's welsprekendheid.

Ook wijs ik nog op de eigenaardige welsprekendheid van Malan, die zich rechtstreeks tot de hoorder richt, waardoor de dingen vlak voor hem geplaatst worden. Ik denk aan de indrukwekkende preek over de ijdelheid en vergankelijkheid van het menselijk bestaan, waarbij men de indruk krijgt dat elk hoorder apart aangesproken wordt . . . „jongeman, jonge vrouw, die *glimlacht terwijl ik tot je spreek"* . . .

Mooi geschreven is ook de inleiding tot deze preek, die handelt over de indruk die het herfstlandschap de vorige avond op hen gemaakt had, en waarin goed weergegeven details voorkomen als: „ . . . een lichte wind die de nacht voorafgaat, maakte langzaam de dorre bladeren van hun bevende takken los, en ik zag de rook van Uw daken een ogenblik dwarrelen en vervolgens weldra verdwijnen in het briesje dat ze meevoerde".

Malan's verdraagzaamheid.

De preken van *Le dimanche Matin* zijn veel korter: gemiddeld 22 bladzijden per preek. Daar de hierin naar voren gebrachte leringen gelijk zijn aan die van de *Témoignage de Dieu,* bepaal ik mij hier tot het maken van enkele opmerkingen.

In de eerste plaats kan men als men de tweede met de vierde (en ook met de tiende) preek vergelijkt, betogen dat Malan onverdraagzaam en tevens verdraagzaam is. Immers in de tweede preek zegt hij: „Dwalingen, ketterijen en verderfelijke secten zijn vijanden Gods en moeten door ons gehaat worden evenals neigingen, begeerlijkheden, vleselijke besmettingen, verleidingen, voorbeelden en ijdele woorden van wereldsgezinden". Maar daartegenover pleit Malan in de vierde en de tiende preek voor de gemeenschap der Heiligen, die zich uitstrekt over de muren van zijn kerk. Hij veroordeelt het egoïsme van die christenen, die, gelukkig dat ze gered zijn, en voor zich zelf genietend van de waarheden en gunsten van de prediking of van de Evangelische samenkomsten, zich opsluiten in hun eigen genot, zich slechts willen verenigen met hun eigen kerk, met hen die dezelfde vormen hebben, met hen die geheel gelijk denken of aanbidden als zij.

De rechtvaardigheid van Simeon.

Ten tweede wijs ik hier op de zesde preek, die handelt over de rechtvaardigheid van de gelovige Simeon. Deze heeft niet zijn eigen gerechtigheid, maar die van zijn Borg, die hem toegerekend wordt. Hij is gerechtvaardigd, dat is, hij is rechtvaardig van de gerechtigheid van een ander. De rechter zelf heeft deze Borg gegeven aan de schuldenaar. Deze is dus wel het voorwerp van de erbarming van de rechter, maar deze erbarming heeft niet het recht terzijde gesteld, daar immers de Borg geheel voldaan heeft. Zij die menen dat God hun genade zal bewijzen, zonder dat aan de wet vol-

daan is, maken zich van God een verkeerde voorstelling. Zij stellen zich een onrechtvaardig God voor. Simeon dacht zo niet. Hij was een waar gelovige, aangezien hij zijn staat van zonde en veroordeling erkennende, geheel op de barmhartigheid rustte, die God aan de zondaar toont in de Messias. Maar hoe kon Simeon vertrouwen op de Messias, die nog niet voldaan had? Omdat de gelovigen, zodra God het Vrouwenzaad beloofd had, in het geloof zagen op Hem die komen zou: Abel, Seth, Henoch, Noach, Abraham, Mozes, en alle profeten geloofden aan de Messias en namen hun toevlucht tot de barmhartigheid Gods in een Heiland die zij verwachtten. Simeon behoort tot hen, want hij vreesde God en verwachtte de vertroosting Israëls, dat is Jezus.

Kenmerken.

Ook de zevende preek is merkwaardig in zoverre dat Malan hier de hoorder kenmerken opgeeft om te weten of hij in de waarheid is. Elke levende ziel, aldus Malan, moet Jezus' licht, Zijn liefde en Zijn roem openbaren. Deze drie worden door Malan nader ontwikkeld, waarbij ons treft, dat onder de kenmerken, behorende tot de openbaring van Jezus' licht, gerekend wordt de *zekerheid des heils!*

Malan's laatste levensjaren.

De laatste levensjaren van Malan werden versomberd door lichaamslijden en velerlei teleurstellingen. Meer en meer kwam hij alleen te staan. Zijn gemeente was en bleef klein, ja verminderde nog, vooral na 1849, toen hij de overgebleven leden van zijn kerk zich zag gereedmaken hem te verlaten en zich bij de nieuwe Evangelische Kerk te voegen, die pas door de fusie van de beide andere afgescheiden gemeenten nl. de Eglise de la Pelisserie (= de vroegere Bourg-de-Fourkerk) en de Oratoirekerk ontstaan was. Verschillende artikelen, die hij ter plaatsing aanbood werden geweigerd, zijn geschriften werden minder gelezen, zodat ook zijn financiële positie minder werd. Een groot verdriet voor hem was het sterven van zijn zoon Jocelyn, die hem na een smartelijk lijden van negen jaren, ontnomen werd. In 1848 overleed zijn moeder die zoveel voor hem betekend had.

In 1857 trok hij zich met zijn vrouw en de enige dochter die bij hem gebleven was terug in Vandoeuvres, waar hij de laatste zeven jaren van zijn leven doorgebracht heeft. Hij bleef doorgaan met preken in zijn Kapel, al beperkte hij zich voortaan tot de prediking op Zondag. Zijn grote verlangen om nog eenmaal een dienst te mogen leiden in de Sint-Pieterskerk in Genève werd niet vervuld. Wel was de grote vijandschap tegen hem in de officiële kringen veel minder geworden, maar men wilde hem niet toelaten tot de kansel, alvorens hij zijn verklaring van 1823 „niet meer deel te willen uitmaken van de Nationale Kerk" terugtrok, en tot deze herroeping was hij niet bereid.

Een grote en verheugende gebeurtenis was voor hem de vergadering van de Evangelische Alliantie in 1861 te Genève, gehouden in dezelfde Sint-Pieterskerk, waarin hij sedert 1818 niet meer geweest was. Vol geestdrift schrijft hij hierover aan zijn vrienden.

Een andere blijde dag was die van de herdenking van zijn 50-jarig huwelijksfeest, dat in de familiekring gevierd werd en ter gelegenheid waarvan

hij vele blijken van vriendschap ontving, zoals brieven, geschenken, gedichten en liederen die enige studenten in de theologie onder zijn ramen zongen.

In 1862 werd hij aangenaam verrast door het bezoek van Koningin Sophia van Nederland, die van de korte tijd dat ze in Genève vertoefde, enige ogenblikken afgenomen had om in Vandoeuvres te komen.

Een vredige levensavond.

Ondertussen namen zijn krachten snel af, en de eeuwigheid, waarvan Malan steeds zo vervuld geweest was, en op welker ernst hij zo vaak gewezen had, nam al meer zijn gedachten in beslag.

Zijn dochter schrijft ergens van hem: „Zoals Abraham aan de deur van zijn tent zat en in lange en verheven meditatie het sterrengewelf beschouwde, dat hem aan Gods beloften herinnerde, zo zat deze kalme en vredige grijsaard, rustig in zijn stoel, en sprak zwijgend met zijn God. Hoe dikwijls vonden we hem niet met gevouwen handen, met de blik omhooggeheven, en als het ware dóórdringend in de onzichtbare wereld... Het Heilige Boek lag voor hem. Hij is pas opgehouden te lezen, toen de naderende dood zijn ogen is komen omfloersen. Urenlang overpeinsde en bestudeerde en doorzocht hij dat Woord. Zijn Bijbel, vol aantekeningen en tekens, is als het ware een getuigenis van zijn laatste levensjaren."

En een van zijn bezoekers wijdt de volgende regels aan hem: „Welk een vredige bekoring, welk een zegening, welk een lieflijke en kostbare herinneringen aan een middag of avond met hem in zijn woning doorgebracht. Op het terras, in de tuin, in de salon, in zijn studeerkamer, overal is hij dezelfde, eenvoudig en zonder pretenties; hij ontvangt je vriendelijk en broederlijk, hij spreekt levendig en vol afwisseling, maar nooit vergeet hij, dat hij een gezant van Christus is, en steeds vindt hij een gelegenheid om de ernstige onderwerpen, die hem bezighouden, aan te roeren. Dan gaan we naar boven, naar zijn kamer, we gaan naast dat orgel zitten, waarop hij zijn liederen gecomponeerd en gespeeld heeft. Die kamer was een museum, een bibliotheek, een atelier; hij had er een geschiedenis van moeten schrijven. Maar het was ook een heiligdom.

En dan, om de theetafel! Wat een onuitputtelijke geest, wat een jeugd bij deze grijsaard! En wat sloofde hij zich uit, als er kinderen bij waren! Wat een herinneringen uit zijn jeugd vertelde hij! En wanneer men eindelijk afscheid nam, na de huiselijke avondgodsdienstoefening, deed hij zijn vrienden uitgeleide en men scheidde in de ernst en de vreugde van de broederlijke liefde".

Zijn geloofsverzekerdheid en persoonlijke vroomheid blijven tot het einde toe ongeschokt. Mei 1861 schrijft hij aan een oude vriend, wiens levenseinde nadert: „Ik verplaats me dikwijls in dat plechtige uur dat mijn leven zal eindigen, en ik vraag me dan af, of mijn vrede en hoop wel vaststaan en of ik zonder vrees in de ernstige eeuwigheid kan binnengaan. Dan voel ik de waarde, de macht en de rustige kracht van Gods belofte: Wie de Christus heeft, heeft het leven, en ik zie de werkelijkheid van deze waarheid van Zijn genade, dat ik wel de Christus bezit, aangezien ik oprecht geloof, dat Hij in de hemel voor de Vader leeft, en dat in Hem en door Hem de verlossing en de eeuwige zaligheid van hen die de Vader Hem gegeven heeft, tot stand gebracht en volkomen volbracht is. Dat is

de rust van mijn hart en al de hoop van mijn geloof. Daarin alleen ligt voor mij de zekerheid in de hemel te zijn, in die hemel die ik zo dicht bij mij zie en die mij niets anders toont dan de Here, dan de verheerlijkte heiligen en de uitverkorene engelen, en waarin ik alleen zal binnengaan, omdat het de Vader behaagd heeft mij te verkiezen in Christus, en mij in Hem het waarachtige leven te schenken en mij voor Hemzelf toe te bereiden".

Het einde.

De laatste vier maanden van zijn leven bracht hij in bed door, en vooral de laatste twee daarvan waren in de letterlijke zin van het woord, één lange en smartelijke doodsstrijd. Ook op zijn ziekbed bleef hij getuigen van Christus, zowel door zijn spreken als door de verheven wijze waarop hij de vaak ondraaglijke pijnen doorstond. Als de beproeving op het hoogst was, staarde hij stil voor zich uit en scheen verzonken in gebed. Zijn geduld trof en ontroerde allen die hem verzorgden of bezochten. Zijn dochter zegt van hem: „Ik heb het geloof gezien, niet het geloof van de theoloog, maar van de christen; ik heb het met eigen ogen gezien".

Tegen zijn zoon, die, getroffen door zijn lijden, eens uitriep: „Arme vader, wat moet U toch lijden!", zei hij, terwijl hij met moeite zijn hoofd ophief en hem met zijn heldere en vaste blik aanzag: „Ik lijd geen minuut meer dan God wil, neen, dan God mij beveelt. Dat troost mij".

Verschillende malen getuigde hij van de voortdurende tegenwoordigheid van God en van de realiteit van de hemelse heerlijkheid. Dikwijls verzekerde hij: „Ik ben niet alleen, ik ben niet alleen". Tot het einde toe behield hij zijn helderheid van geest. Tot het laatste moment bleef hij consequent met zichzelf en zijn steeds gepredikte opvattingen. Ook in het donkere dal van de schaduw van de dood bleef hij alleen steunen op Gods belofte. Op Zondag 8 Mei van het jaar 1864, terwijl zijn kinderen zijn bed omringden, hield langzamerhand zijn ademhaling, die regelmatig en rustig was, op, en 's middags om half twee was zijn aardse strijd afgelopen.

Dinsdag 10 Mei had onder grote belangstelling de begrafenis plaats op het kerkhof te Vandoeuvres. Een van de aanwezigen zong twee verzen van een van Malan's bekendste liederen, namelijk van de *Rots Jacobs:*

De Heer bemint ons voor eeuwig,
Zijn genade in ons hart eindigt nimmermeer,
Hallelujah! Hallelujah!
Want Hij is onze hoop, ons hoogste geluk.

Ons graf zal ook Zijn overwinning kennen
Zijn stem zal ons op de jongste dag doen opstaan,
Hallelujah! Hallelujah!
Voor ons, Zijn verlosten, is de dood veranderd in heerlijkheid.

Op zijn graf staan de woorden uit Openbaringen XIV : 13 gebeiteld:

Zalig zijn de doden die in de Here sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, opdat zij rusten mogen van hun arbeid; en hun werken volgen met hen."

(Wordt vervolgd)

*

NIEUWE LITERATUUR

Het Oude Testament

DOOR

Dr G. CH. AALDERS

In navolging van het voorbeeld door mijn collega Berkouwer gegeven begin ik met iets over tijdschriften te zeggen. Het vaktijdschrift voor de Oud-Testamentische wetenschap, het *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* verschijnt weer geregeld. Daarnaast verdient melding gemaakt te worden van de Amerikaanse periodiek *Journal of Biblical Literature*, waarin beurtelings artikelen op het gebied van het Oude en van het Nieuwe Testament worden geboden. Omtrent de bijdragen op Oud-Testamentisch gebied moet met teleurstelling worden geconstateerd dat deze meestal nogal sterk onder den ban van de willekeurige manipulatie met den tekst liggen, waaraan Europa zich gelukkig in den laatsten tijd ontworsteld heeft. Toch treft men er nu en dan interessante dingen in aan. In den vorigen jaargang werd mijn aandacht getrokken door een korte, maar merkwaardige notitie van John B. Alexander, *New light on the fiery furnace*. Hij vestigt daarin de aandacht op een tekst uit den tijd van Rim-sin, koning van Larsa, waarin sprake is van een excecutie door het werpen in den vurigen oven. Daarvoor wordt gebruikt het woord *oetoênoem*, dat ons herinnert aan het Aramese אתון dat in Dan. 3 gebezigd wordt. Verder is ook zeer belangrijk het R.K. tijdschrift *Revue Biblique*, dat tal van degelijke artikelen ook op het terrein van het O. T. en vooral in verband met de topografie van en de opgravingen in het nabije Oosten te lezen geeft, en in het bizonder de belangstelling waard is om zijn uitnemende literatuur-overzichten. Genoemd moge eveneens nog worden het Zwitserse *Theologische Zeitschrift*, dat na den oorlog is begonnen, en waarin op O. T. gebied vooral de aandacht verdienen de „alttestamentliche Miszellen", waarin Ludwig Koehler zeer vernuftige, maar niet altijd ten volle overtuigende verklaringen van zeldzame en moeilijke Hebreeuwse woorden geeft. Een verzameling van dergelijke verklaringen heeft hij in 1945 gepubliceerd onder den titel *Kleine Lichter, fünfzig Bibelstellen erklärt*, Zwingli-Verlag Zürich. In hetzelfde tijdschrift biedt Paul Humbert van Neuchatel van tijd tot tijd kritische beschouwingen over het nieuwe Lexicon van Koehler, waarvan tot dusverre negen afleveringen verschenen zijn. Naast hoog waarderende woorden moet hij ook nogal eens klachten uiten over tal van kleine fouten, die ieder bij het gebruik van Koehler ook spoedig bemerken zal. Ten slotte wil ik nog vermelden *Judaica, Beiträge zum Verständnis des jüdischen Schicksals in Vergangenheit und Gegenwart*, een periodiek die ook sedert den oorlog haar entrée gemaakt heeft. In den tegenwoordigen tijd is een dergelijk tijdschrift alleszins actueel.

Ik mag niet nalaten in deze rubriek gewag te maken van de prachtige uitgave *The Dead Sea Scrolls of St. Marks' monastery*, volume I, bevattende *The Isaiah manuscript and the Habakkuk commentary*, New Haven 1950. In de laatste jaren is er zoveel geschreven over de vondst der oude handschriften in een grot in de rotsachtige helling aan de Westzijde van de Dode Zee, dat men zich niet anders dan verheugen kan over het feit dat de tekst daarvan nu in fotografisch facsimilé met een weergave in het gewone quadraatschrift dat wij uit onze gedrukte Hebreeuwse Bijbels kennen daarnaast, door de *American Schools of Oriental Research* gepubliceerd *is*. Deze *publicatie* betreft alleen de handschriften die in het bezit zijn van het Syrisch-orthodoxe klooster St. Markus te Jeruzalem. De overige zijn in het bezit van de Hebreeuwse Universiteit van Jeruzalem, waarover geschreven is door Prof. E. L. Sukenik in zijn *Megilloth genoezoth*, Jeruzalem *1948*. Maar voor ons, theologen, gaat het vooral om het complete handschrift van Jesaja, dat ons in het eerste deel der Amerikaanse publicatie onder de ogen gebracht wordt. Het is uiterst belangwekkend dit manuscript, zij het dan ook slechts in fotogravure, met eigen ogen te aanschouwen, en het met den ons bekenden tekst van Jesaja te vergelijken, waarbij de nauwkeurige overeenstemming blijkt.

Ditmaal is het echter vooral mijn bedoeling de aandacht te vestigen op een drietal Amerikaanse publicaties van Gereformeerde zijde. In de eerste plaats een Historia Revelationis van de ganse H. Schrift: Gerhardus Vos, *Biblical Theology, Old and New Testaments*, Grand Rapids 1948. Men late zich door dezen titel niet afschrikken: we hebben hier niet te doen met een Bijbelse Theologie in den trant waartegen Dr A. Kuyper Sr terecht zo ernstig bezwaar heeft gemaakt in zijn Encyclopaedie, maar dit is heus een echte, Gereformeerde geschiedenis der openbaring. De schrijver zelf heeft tegen de door Kuyper veroordeelde Bijbelse Theologie dezelfde en nog andere bezwaren, en hij zou persoonlijk de voorkeur geven aan de benaming „History of special revelation"; maar omdat hij het bezwaarlijk vindt een naam te wijzigen die door langdurig gebruik geijkt is, en omdat hij het vak onder die benaming gedurende 40 jaar aan het Princeton Theological Seminary gedoceerd heeft, blijft hij dien naam behouden. Het boek bevat de „class-notes" van dezen eminenten Gereformeerden geleerde uit den goeden tijd van Princeton, die reeds lang in gestencilden vorm in omloop waren en waarvan ik indertijd ook een exemplaar uit Amerika heb meegebracht; het is thans door zijn zoon, Ds Johannes Vos, herzien en in boekvorm gepubliceerd. Een zeer belangrijke en hoog te waarderen pennevrucht, te meer omdat wij op dit gebied nog zo uiterst weinig bezitten. Ze geeft een overzicht van de geschiedenis der Openbaring in Oud en Nieuw Testament beide. Wat het Oude Testament in het bizonder betreft verdient het opmerking dat de auteur zowel aan de formele als aan de materiële zijde van de geschiedenis der Openbaring recht laat wedervaren: in den vóór-aartsvaderlijken tijd moge het formele vrij stiefmoederlijk behandeld zijn, maar in de periode der aartsvaders handelt hij over de Theophanie en de verschijning van den mal'ak Jhwh, in het profetisch tijdvak weidt hij uit over de plaats der profetie in het Oude Testament, over de namen der profeten, de wijze der profetische openbaring, de mededeling dier openbaring in woord en geschrift en door symbolische handelingen en wonderen. De indeling is aldus: I. de Mozaïsche periode der Openbaring,

II. de profetische periode der Openbaring, III. de Openbaring in het Nieuwe Testament. Ik aarzel niet de verschijning van dit werk een feit van de grootste betekenis te noemen.

In de tweede plaats moet ik vermelden een Oud-Testamentische „Inleiding" van Gereformeerd standpunt, van de hand van den kundigen Semiticus en hoogleraar in de Oud-Testamentische vakken aan het Westminster Theological Seminary te Philadelphia (van de Orthodox Presbyterian Church) Edward J. Young, *An Introduction to the Old Testament,* Grand Rapids 1949, waarvan nu onlangs reeds een tweede druk het licht heeft gezien. Dit werk is ontstaan uit een serie artikelen welke de schrijver in den loop van 1947 en 1948 plaatste in *The Southern Presbyterian Journal,* maar is geenszins een eenvoudige herdruk van deze artikelen. Het beperkt zich in hoofdzaak tot de behandeling van de „Special Introduction" — wat wij „Bizondere Kanoniek" noemen; over de „General Introduction" (Algemene Kanoniek) worden slechts enkele opmerkingen in een inleidend hoofdstuk ten beste gegeven. Met bizondere ingenomenheid mag er van gewaagd worden dat de auteur niet het streng-traditionalistische spoor volgt van b.v. Wilhelm Möller in zijn *Einleitung in das Alte Testament,* Zwickau 1934. Wel staat hij ten opzichte van de post-Mosaica op hetzelfde standpunt als Oswald T. Allis, *The five books of Moses,* Philadelphia 1943 (alleen het bericht omtrent den dood en de begrafenis van Mozes in Deut. 34 acht hij, onder Goddelijke inspiratie, door een latere hand geschreven), maar toch aarzelt hij niet het Mozaisch auteurschap van den Pentateuch in dezen zin te beperken, dat we het niet aldus hebben te verstaan „that he himself necessarily wrote every word' '(blz. 51). Van het boek Jozua erkent hij dat het in zijn tegenwoordigen vorm niet van Jozua zelf kan zijn: het bevat mededelingen omtrent gebeurtenissen die eerst na Jozua's dood plaats hadden. In betrekking tot de spreuken der anonyme „wijzen" in Spr. 22 : 17—24 : 34 houdt hij serieus rekening met de mogelijkheid die deze inderdaad van andere „devout men in Israël" zijn en niet van Salomo. Ten aanzien van Prediker is hij, evenals ik, overtuigd dat de taal heenwijst naar een vrij laten tijd (hij denkt aan dien van Maleachi), en dat de auteur een litteraire figuur gebruikte door zijn eigen woorden in den mond van Salomo te leggen. Van de Klaagliederen zegt hij, dat het wel het meest waarschijnlijk lijkt dat ze door Jeremia werden gedicht ,maar hij voegt er aan toe: „Of this, however, we cannot be certain, and it seems best to admit that we do not really know who the author was". We hebben dit werk van de hand van een competent vakgeleerde van principieel-Gereformeerde overtuiging, dankbaar te waarderen.

In de derde plaats is er nog een tweede werk van de hand van denzelfden schrijver: *The prophecy of Daniel,* Grand Rapids 1949. Ook deze commentaar op Daniël is alle belangstelling waardig. Wel zijn er enkele punten waarop ik een andere mening koester dan Young; hij is bv. van oordeel dat Daniël zelf als de eigenlijke auteur van het gehele boek is te beschouwen, terwijl ik het meer waarschijnlijk acht dat een ander het met gebruikmaking van Daniëls eigenhandige aantekeningen heeft vervaardigd, maar wat de hoofdlijn aangaat bestaat er grote eenheid van inzicht tussen hem en mij, zoals bij vergelijking met mijn Korte Verklaring van het boek Daniël, waarvan juist de tweede druk verschenen is, blijken zal. Daar het niet de bedoeling was van den auteur een zuiver wetenschappelijke behandeling te

geven, laat hij zich over het probleem der tweetaligheid slechts zeer summier uit; het zou anders van bizonder belang geweest zijn dezen kundigen Oriëntalist over deze kwestie te horen.

Hierbij wil ik het thans laten. Er is op Oud-Testamentisch gebied in den laatsten tijd nog heel wat meer verschenen dat van betekenis is, maar daarover D.V. een anderen keer.

EEN NIEUWE VERKLARING VAN DE PSALMEN

In overleg met coll. Aalders moge ik hier, ter aanvulling van het door hem gegeven literatuur-overzicht, de aandacht vestigen op een nieuwe Psalmenverklaring. In de serie „Das Alte Testament Deutsch" is nl. in 1950 in 3en druk verschenen het eerste deel (Ps. 1—60) van de bewerking der Psalmen door Artur Weiser (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht); 287 blzn.

De eerste druk was verschenen in 1935, de tweede (vermeerderde) druk in 1939. De uitgaaf van 1950 is naar het getuigenis van de schrijver zelf „weithin ein neues Buch geworden". Zij onderscheidt zich van de twee voorafgaande vooreerst door het feit, dat alle Psalmen worden of zullen worden behandeld. Verder heeft de inleiding een grote uitbreiding ondergaan. Hierin wordt thans zeer uitvoerig gehandeld over de Psalmen in het algemeen, met name over „die kultische Grundlagen der Psalmdichtung". De auteur schrijft hierbij grote betekenis toe aan het door hem aangenomen jaarlijkse „Bundesfest", het (in den herfst gevierde) feest van de vernieuwing van het verbond.

De bewerking is uit formeel oogpunt in denzelfden geest als ten onzent Tekst en Uitleg en de Korte Verklaring: met weglating van het Hebreeuwsch wordt een wetenschappelijk verantwoorde vertaling en verklaring gegeven; alleen brengt de Duitsche geest met zich, dat de zinsbouw wel eens wat zwaarder is dan wij gewoon zijn.

Wat het zakelijke aangaat moge hier vooropgesteld zijn, dat deze bewerking der Psalmen met grote bekwaamheid en zorg is geschreven, en getuigenis geeft van het ernstige streven van de auteur om ons met de Psalmdichters geestelijk te doen medeleven.

Gelijk heel deze reeks is ook dit deel beheerst door het streven, een praktischen commentaar te geven, die er op gericht is, het leven der kerk rechtstreeks te dienen. In zijn „Vorwort" bij den 1en druk schreef de auteur dienaangaande:

> Die biblischen Schriften sind der theologischen Wissenschaft als kirchlicher Wissenschaft vielmehr gegeben als Zeugnisse von der Wirklichkeit Gottes, die, weil sie zu allen Zeiten die gleiche ist, den Menschen der Gegenwart genau so vor ihren Anspruch stellt wie den biblischen Menschen. Von dieser Wirklichkeit Gottes, wie sie die Bibel sichtbar werden läszt, hat die theologische Wissenschaft zu reden, wenn anders sie Theologie sein will.

Men zal niet kunnen nalaten, hierin te waarderen het streven om duidelijk te maken, dat en hoe de „Bijbel" ook in het Psalmboek tot ons spreekt van God, en van ons vraagt, dat wij tegenover dat spreken onze positie bepalen.

Natuurlijk kan men bij het uitspreken hiervan nog zeer verschillend over den openbarings-*inhoud* der Psalmen denken.

Hoever de auteur van de Gereformeerde Schriftbeschouwing af staat, blijkt wel uit het feit, dat hij aangaande de Messiaanse betekenis van Psalm 2 niet meer zegt dan deze woorden aan het slot: „Von da aus ist es zu verstehen, dass das Neue Testament die messianisch verstandenen Worte des Psalms auf Jesus gedeutet hat" (Apg. 13, 33; Hebr. 1, 5; 5, 5).

Voorts brengt het feit, dat de auteur voor het ontstaan der Psalmen een grote betekenis toekent aan het door hem aangenomen „Bundesfest", uiteraard in zijn verklaring soms een sterk hypothetisch element, waarvan de gebruiker zich wel rekenschap heeft te geven. Overigens is het voor het verstaan der Psalmen uiteraard van belang er op te letten, dat de Psalmisten staan op den grondslag van het door God met Israël gesloten verbond.

Bij een critisch gebruik zal ook de Gereformeerde theoloog en prediker van dit boek zeker profijt kunnen trekken.

J. RIDDERBOS

BOEKBEOORDELING

Norval Geldenhuys, *Commentary on the Gospel of Luke*. Foreword by F. F. Bruce. London, Edinburgh. Marshall, Morgan & Scott Ltd.

Dit boek kondigen we met bijzondere vreugde aan. We ontvangen hier een commentaar in een wereldtaal, die zonder voorbehoud uitgaat van de gedachte, dat de Schrift het onfeilbare Woord Gods is en die daar ook ten volle rekening mee houdt. Bovendien een boek geschreven door een man, die ten volle berekend is voor zijn taak, die de litteratuur, ook de nieuwste goed kent en goed weet te gebruiken. Dit boek is een grote aanwinst.

Geldenhuys begint met een inleiding, waarin de gewone vraagstukken worden behandeld. In het algemeen gesproken ga ik wel met den schrijver mee. Niet steeds. Ik hecht meer waarde aan de mondelinge traditie en geloof niet, dat Lukas over een groot aantal geschriften heeft kunnen beschikken (blz. 28). Ook meen ik het Evangelie en de Handelingen later te moeten stellen. Ik kan op deze kwesties hier niet in den brede ingaan, heb ze vroeger in dit tijdschrift behandeld.

De kommentaar is zo ingericht, dat de tekst van de Revised Version 1881 is opgenomen, maar dat in de verklaring de tekst van Nestle is gevolgd, met enkele uitzonderingen. Waarom dit systeem is aangenomen is mij niet duidelijk. De verklaring gebruikt geen Grieks, in de noten is evenwel ten volle met den grondtekst rekening gehouden. De toelichting is goed, grondig. Het trof mij, dat Geldenhuys zonder stichtelijk te worden, toch telkens met de practijk rekening houdt. Daarom ontvangen we hier een commentaar, waaraan men iets heeft voor zijn preken.

Op bijzonderheden kan ik niet ingaan. Als voorbeeld deel ik mede, dat aangenomen wordt, dat Quirinius niet bepaald legaat van Syrië behoeft te zijn geweest. Begrijp ik het goed, dan wordt de geboorte van Jezus liever in een stal dan in een grot geplaatst. Moeilijkheden inzake den tekst worden soms wel soms niet (22 : 43) vermeld. Achteraan vinden we een mooie uiteenzetting over den datum van Jezus' sterven.

We delen nog mede, dat Norval Geldenhuys een Zuid Afrikaner is, leerling van Prof. Groenewald. Hij studeerde behalve te Pretoria ook te Cambridge en te Princeton. Hij leest en gebruikt ook Nederlandse litteratuur, bepaald de commentaren van Greijdanus (welke naam niet juist wordt gespeld) en Van Leeuwen.

We betreuren, dat hoofdstuk en verscijfers niet aan den kop van de bladzijden vermeld staan. Dat maakt het naslaan moeilijk.

We bevelen dezen uitnemenden commentaar zeer hartelijk aan.

F. W. G.

J. H. Sillevis Smitt, *En nu staande blijven.*
H. G. Groenewoud, *De grote Zondag.* Delft, Uitgeverij Van Keulen.

Twee aardige boekjes om uit te reiken aan hen, die belijdenis doen.

F. W. G.

Ds G. R. Kuijper. *Kristallijnen vensters,* zes preken en zes meditaties. Utrecht, Drukkerij Libertas N.V.

Ds G. R. Kuijper was een zeer gewaardeerd predikant, die niet alleen van God een bijzondere gave van spreken en van taal ontvangen had, maar die ook wat gaf in zijn preken. Dat wil zeggen, dat ze van betekenis zijn als men ze niet hoort, doch slechts leest. Daarom verdient deze uitgave alle waardering. Velen zullen deze preken en de overdenkingen gaarne lezen. De preken zijn ook geschikt voor leesdiensten, al zijn ze daarvoor misschien wat kort. Wij zelf hadden een enkele van deze preken iets meer Christocentrisch willen hebben. Maar we zeggen: kostelijke stukken.

F. W. G.

Dr J. A. C. van Leeuwen, *Het Evangelie naar Markus.* Korte Verklaring etc. Kampen, J. H. Kok, 3e dr., 1951.

Met blijdschap kondigen we de derde druk aan van dit geschrift van Prof. Van Leeuwen. De overleden Utrechtse hoogleraar was een kundig en zeer nauwkeurig exegeet. Dat toont ook dit geschrift.

Dr D. Jacobs, die na het sterven van Prof. van Leeuwen zijn litteraire nalatenschap verzorgt, deelt mede dat geen veranderingen na den 2en druk zijn aangebracht. Er is al dadelijk één punt, waarom mij dat spijt. Ik meen, dat ook in een voor brederen kring bestemde verklaring meer over het slot van Markus en de daar bestaande moeilijkheden moet worden gezegd, dan hier geschiedt.

F. W. G.

Rudolf Bultmann, *Theologie des Neuen Testaments, 2. Lieferung* (Bogen 23—28), Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1951.

Deze tweede aflevering van Bultmanns werk bespreekt de Johanneïsche geschriften (niet de Openb.). Daarom vindt hij, die Bultmanns kommentaar op Joh. bestudeerde, hier niet veel nieuws. Jezus wordt getekend als „der Offenbarer". Nadat in een inleiding de plaats van Joh. in de geschiedenis is aangegeven, worden behandeld, het Johanneïsche dualisme, de *κρίσις* de wereld, het geloof. Het boek is goed en zeer duidelijk geschreven.

Op enkele punten vestigen we de aandacht. Uit den aard der zaak wijst B. in de inleiding op het verschil tussen Johannes en Paulus. Maar het is merkwaardig, dat hij telkens op de overeenstemming van beiden wijst (blz.

353 enz.). Dat is daaraan te danken, dat B. tenslotte een goed exegeet is, die misschien zijns ondanks toch de overeenstemming op exegetische gronden moet toegeven. Van praedestinatie bij Joh. wil B. in feite niet weten. Aan de gnostiek wordt grote, maar toch niet alles beheersende invloed toegekend (afwijzing van het kosmologische).

Wij hebben hier ongetwijfeld een groot werk voor ons, waaruit, hoe we in de hoofdzaken van B. verschillen zullen, ook door ons exegetisch veel valt te leren.

Ik wijs ook op de vele litteratuur, die genoemd wordt. Een formeel bezwaar acht ik het, dat B. de resultaten van zijn exegese wel eens onderbrengt onder wijsgerige termen (der Glaube als eschatolische Existenz).

F. W. G.

Rudolf Bultmann, *Jesus, 13 bis 14 Tausend.* Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1951.

Een nieuwe druk van het bekende boek van Bultmann, ik geloof wel te kunnen zeggen, het boek, waardoor hij zich naam heeft gemaakt. B. geeft in de inleiding aan, wat zijn bedoeling is. Hij wil niet leiden tot een beschouwing der geschiedenis, doch tot een persoonlijke ontmoeting met de geschiedenis (existentialisme). Hij behandelt niet het leven of de persoonlijkheid van Christus, maar Zijn leer, Zijn verkondiging. Want wat de bronnen bieden is de verkondiging der gemeente.

Het boek is met deze opzet in overeenstemming. De woorden des Heren worden besproken. Zij worden soms op een gelukkige wijze met elkander in verband gebracht. Maar vele woorden uit het evangelie (Joh. wordt niet gebruikt) worden niet of slechts ten dele voor woorden van Jezus erkend.

F. W. G.

Dr J. de Lepper, *De godsdienst der Romeinen, De godsdiensten der mensheid.* Roermond en Maaseyk, J. J. Romen en Zonen, 1951.

Wanneer ik zeg, dat ik dit boek met veel genoegen heb gelezen, moet men dit goed opvatten. Ik verklaar me gaarne onbevoegd om een werk als dit zelfstandig te beoordelen, al weet ik wel, dat men de godsdienst der Romeinen niet mag beschouwen als een verering van Griekse of — soms vrij gekunsteld — met Griekse afgoden op een lijn gestelde goden. Doch dit boek heeft het grote voordeel, dat het op een bevattelijke zeer duidelijke wijze inleidt in de moeilijkheden van de Romeinse godsdienst. Het gaat daarbij niet verder dan wetenschappelijk verantwoord is en erkent gaarne, dat we veel niet weten bv. inzake de Etruriers. We lezen de ontwikkeling van den Romeinsen godsdienstzin, van den eredienst der ruwe, eenvoudige landbouwers, die nauwelijks beelden hadden tot het ingewikkeld geloof in den lateren keizertijd. Voor theologen, die toch vooral door het N. T. met de godsdiensten van den Keizertijd te maken hebben, valt uit dit boek veel te leren. Ik merk nog op, dat het prachtig geïllustreerd is.

F. W. G.

Prof. Dr A. Sizoo, *Geschiedenis der oud-Christelijke Latijnse Letterkunde*, Volksuniversiteitsbibliotheek, Haarlem, De Erven F. Bohm, N.V.

Met zekeren weemoed denk ik altijd terug aan de periode, dat ik college gaf over de oude Latijnse Kerkvaders. Ik deed het graag. En daarom bestudeerde ik ook gaarne het boek van Prof. Sizoo. Laat me eerst mogen opmerken, dat het bijzonder goed geschreven is. Het zal er ongetwijfeld toe leiden om de oude patres te gaan lezen. En wie dat doet, voorgelicht door een bekwamen gids als Prof. Sizoo, zal er geen spijt van hebben. Er is veel te genieten. Over het algemeen ga ik met Prof. Sizoo mee. Hij oordeelt voorzichtig over moeilijke kwesties (prioriteit Minucius Felix' Octavius of Tertullianus' Apologeticum) en toont zich uitnemend van zijn stof op de hoogte. Een enkele maal slechts zou ik me iets anders hebben uitgedrukt. Ik meen b.v. dat Tertullianus' bestrijding van Marcion in de eerste plaats bedoelde met Marcions tekst Marcions systeem te bestrijden. Maar zulke dingen zijn kleinigheden. We bevelen dit mooi uitgevoerde boek hartelijk ter lezing aan.

F. W. G.

Dr M. A. Beek, *Aan Babylons stromen* (Hoofdmomenten uit de cultuurgeschiedenis van Mesopotamië in het Oud-Testamentische tijdvak). N.V. Uitgevers-maatschappij „Kosmos" Amsterdam-Antwerpen 1950.

In het „Ter inleiding" zegt de auteur, dat andere Nederlanders meer bevoegd zijn tot schrijven over het onderwerp van dit boek dan hij, zelf. Dat is best mogelijk, maar in ieder geval toont de auteur zich volkomen deskundig op het terrein, waarop hij zich in dit boek beweegt. Hij wil ontwikkelde leken op de hoogte brengen met het belangrijkste dat bekend is over de cultuur van Mesopotamië in het Oud-Testamentische tijdvak, hij wil als het ware het Babylonische décor doen herrijzen, waartegen zo vele Oud-Testamentische verhalen zich afspelen. Hij doet dat op originele wijze. Hij geeft geen doorlopend verhaal van de kultuurgeschiedenis van het oude twee-stromenland, maar behandelt een aantal onderwerpen in verband waarmee dan telkens een bepaalde periode wordt beschreven. Prof. Beek schrijft boeiend, fris en vlot.

Het heeft weinig zin kleine punten te noemen, waarin we met de schrijver van mening verschillen. Wel moeten we noemen een zeer ernstig bezwaar: het standpunt, dat de auteur tegenover het Oude Testament inneemt, is wel verre van het Gereformeerde. Dat komt bijna steeds uit, als de auteur over het Oude Testament spreekt en wel heel sterk in het hoofdstuk over Babel en Bijbel. Over de verhouding tussen die beide, over het bijzondere van den Bijbel moet niet alleen heel wat meer, maar ook heel wat anders gezegd worden dan in dit boek geschiedt.

H. H. G.

Dr B. A. G. Vroklage, *Primitieve Mentaliteit en Zondebesef bij de Beloenezen en enige andere volken*. Roermond-Maaseik. 1949.

Het onderwerp waarover de Nijmeegse professor Vroklage hier handelt, is uiteraard van zeer grote betekenis. Toen in de vorige eeuw de studie van de primitieve religie een grote vlucht maakte, werd aanvankelijk verondersteld dat aan deze religie alle ethisch besef ontbrak. Latere onderzoekingen hebben de onhoudbaarheid van deze these genoegzaam aangetoond. De vraag blijft echter bestaan, welke plaats deze ethische beseffen in het geheel van deze religie innemen. Is er waarachtig zondebesef of is er alleen vrees voor straf van de zijde van de voorouders? Dr Vroklage benadert dit probleem vanuit de kennis aangaande de Beloenezen, een volksstam op het eiland Timor, Hij bevond, dat deze stam, voorzover hij nog geheel in de „primitieve" sfeer leeft, zeker wel allerlei zedelijke geboden kent, maar deze vrijwel over de gehele linie toeschrijft aan de voorouders. God wordt er slechts zelden bij genoemd. Deze geboden liggen dan weer zo goed als alle op sociaal gebied, zij hebben niet zozeer te maken met de verhouding van de mens tot het Opperwezen, dan wel met de verhouding tussen de mensen onderling. Het kwade wordt gestraft, maar deze straf wordt alleen gedacht als physieke straf, zoals ziekte e.d. „Het enig motief waarom de Beloenees de zonde zal laten, is de vrees voor een straf op aarde." Van berouw in diepere zin is geen sprake. Schrijver komt tot de conclusie, dat de Beloenezen allen leven vanuit de autoriteit van de voorouders, en dat er onder hen grote homogeniteit bestaat. „Daar derhalve alle Beloenezen zo zijn, en practisch niet anders kunnen zijn, weten ze ook niet, dat een mens ook nog geheel anders geaard kan zijn. Om deze reden zijn zij dan ook niet verantwoordelijk voor deze hen allen kenmerkende zielegesteldheid." Ik ben geneigd bij deze laatste opmerking een vraagteken te plaatsen. De vraag waar de verantwoordelijkheid ophoudt, is een uiterst moeilijke vraag en ik meen, dat de Schrift ons ten aanzien van deze dingen een nog andere richting wijst. Dat neemt niet weg, dat wij van deze poging om door te dringen in het zedelijk levensbesef van een „primitieve" gemeenschap gaarne erkennen, dat zij een uiterst gewichtig probleem met heldere onderscheiding en inzicht heeft aangevat.

Dr H. Th. Chabot. *Verwantschap, Stand en Sexe in Zuid-Celebes*. J. B. Wolters. Groningen-Djakarta. 1950.

Een interessante ethnographische studie over de Makassaarse maatschappij. In het eerste hoofdstuk wordt uitvoerig gesproken over de verwantschapskringen. Het blijkt dat de Makassaarse verwantengroep kan omschreven worden als een groep, waarvan de leden op de daartoe bestemde plaatsen en tijden hun voorouders vereren, zij zijn dus vereringsgemeenschappen. Daarmee wordt de belangrijke plaats van het religieuze element in de gehele sociale structuur scherp in het licht gesteld. Het is ondoenlijk op de verdere trekken van deze structuur in deze recensie in te gaan. Waar Zuid Celebes behoort tot die delen van Indonesië, waar de Gereformeerde Kerken zendingsarbeid verrichten, spreekt het vanzelf, dat deze studie voor ons zendingswerk niet zonder betekenis is.

Dr J. G. Fernhout, *Psychotherapeutische Zielszorg*. Bosch & Keuning, Baarn. 1950.

Het gaat in deze academische dissertatie om de belangrijke vraag inhoeverre de pastorale zielszorg iets te maken heeft met de psychotherapie, zoals die door psychiaters wordt toegepast. Psychotherapie kan worden omschreven als „geestelijke beïnvloeding van geesteszieken met het doel genezing of verlichting van lijden te bewerkstelligen", zielszorg daarentegen is „bediening van het Woord van God, de boodschap des heils aan de enkeling." Het onderscheid is dus duidelijk genoeg. Maar het is al evenzeer duidelijk, dat deze twee elkander telkens naderen. Want die zieke mens is tegelijk de mens die door God wordt aangesproken, die de boodschap van het evangelie horen moet, en zijn neurotische instelling kan oorzaak zijn, dat hij juist tot dit echte horen niet komen kan. „Gezond en ziek zijn nu eenmaal — met name wat het psychische betreft — relatieve begrippen." Er zijn talrijke mensen, die zeker niet dermate ziek zijn, dat ze zich onder behandeling van een zenuwarts stellen, maar bij wie toch wel allerlei symptomen zich voordoen, die in mindere of meerdere mate een pathologisch karakter vertonen. Elke predikant, elke zielszorger komt met dergelijke gevallen in aanraking. Ook al om die reden is het dus onmogelijk een volstrekte grens te trekken tussen psychotherapie en zielszorg. Er moet dus zoiets zijn als „psychotherapeutische zielszorg". Er zijn aan deze stelling allerlei moeilijke en zelfs gevaarlijke kanten. Welnu, het is de grote verdienste van dit boek, dat hier met bewonderenswaardige rust en bezonkenheid dit gehele probleem wordt aangesneden en doorworsteld. En dat niet slechts in heel algemene lijnen, maar zo, dat ook zeer concreet nagegaan wordt óf en in hoeverre deze psychotherapeutische zielszorg gebruik kan maken van de middelen en methoden, waarvan de psychotherapie zich pleegt te bedienen. Bij de bespreking van deze middelen en methoden wordt op verantwoorde wijze onderzocht welke mensbeschouwing tot het aanwenden er van geleid heeft en in hoeverre de Christen, ook al is hij het met die mensbeschouwing in het geheel niet eens, toch daarvan een nuttig gebruik kan maken, waarbij dan als tweede vraag onder ogen gezien wordt, in hoeverre de zielszorger (die leek is op het gebied van de psychotherapie in engere zin) toch, zij het ook op uiterst voorzichtige wijze en op een beperkt gebied daarmee ook winst kan doen. De deskundigheid en heldere bezinning, die dit boek dragen en het lezen er van tot een vreugde maken, zijn oorzaak, dat het gehele betoog een overtuigende kracht bezit. Al lezende gaat men meer en meer gevoelen, van hoe uitnemende betekenis het moet zijn, wanneer in onze opleiding van predikanten aan deze dingen sterker aandacht zal geschonken worden.

J. H. B.

R. Boon, *Het probleem der christelijke gemeenschap. Oorsprong en ontwikkeling der Congregationalistisch geordende Kerken in Massachusetts*. Amsterdam, Stichting Universitaire Uitgaven, 1951 (304 blz.). Diss. Utrecht.

Deze dissertatie verdient de bijzondere aandacht van Gereformeerde theologen. Zij handelt over het onderwerp, dat in den ondertitel van het boek

duidelijk wordt omschreven, en is dus voornamelijk van historischen aard. Wij komen daarin tegelijk in aanraking met de kwestie, die in den hoofdtitel staat aangeduid, t.w. met het probleem der christelijke gemeenschap. Over de vraag, hoe het Congregationalisme der zeventiende eeuw in den Amerikaansen staat Massachusetts de samenleving, zowel in staatkundig als in kerkelijk opzicht, meende te moeten opbouwen in overeenstemming met de Heilige Schrift, krijgen wij vanzelf allerlei te horen. Maar daardoor alleen is de hoofdtitel van het boek nog niet gerechtvaardigd. Daartoe mochten wij verwachten een opzettelijke analyse en een critische bespreking van de oplossing, die het Congregationalisme toen van het genoemde probleem heeft weten te bieden. Nu heeft de auteur in die richting stellig verschillende, en ik voeg er terstond aan toe ook waardevolle, opmerkingen gemaakt. In de grondige uitvoering van dit deel zijner taak, dat hij vrijwillig op zich genomen had, is hij echter tekortgeschoten. Het laatste hoofdstuk, dat zich aandient als „Besluit" en waarin wij een dergelijk betoog hadden mogen verwachten, is daarvoor veel te summier en gaat op de opgeworpen kwestie niet diep in. In den opzet van zijn hoofdtitel lijkt mij het boek daarom niet voldoende geslaagd.

Het boek blijft er niettemin belangrijk genoeg om. In vier hoofdstukken wordt achtereenvolgens gehandeld over de voorgeschiedenis, die zich geheel in Engeland afspeelde; over het ontstaan van het Congregationalisme; over de Congregationalistisch geordende kerk; en over de Congregationalistische theocratie. De bronnen en de litteratuur, die over dit onderwerp geraadpleegd moesten worden, liggen in ons land voor een overwegend gedeelte buiten het bereik. De auteur heeft om ze te kunnen gebruiken, in Engeland en Amerika moeten werken. Voor zoveel ik heb kunnen nagaan, heeft de auteur van zijn materiaal een goed gebruik gemaakt. Wij ontvangen een betrouwbaar overzicht van de denkbeelden van de congregationalistische leiders (speciaal ook John Cotton), alsmede van de feitelijke situatie in Massachusetts. In het bijzonder vermeld ik nog de uitvoerige citaten, die telkens gegeven worden en die ons in staat stellen den auteur te controleren.

Juist omdat het materiaal in de bibliotheken van ons land bijna niet te vinden is, zouden wat uitvoeriger bibliographische gegevens dan ons in werkelijkheid geboden worden, welkom geweest zijn. Vermelding van de vindplaatsen der gebruikte bronnen had niet mogen ontbreken. In de litteratuurlijst vallen trouwens nog meer manco's op. De litteratuur, die op het betreffende gebied in Nederland verschenen is, vindt men niet eens volledig vermeld. Zo wordt nergens genoemd de dissertatie van Dr M. Bouwman over „Voetius over het gezag der synoden" (1937), waarin aan Cotton en andere Congregationalisten juist heel wat aandacht geschonken wordt. In zijn uiteenzetting had Dr Boon met dit belangrijke boek behoren rekening te houden. Oudere Nederlandse litteratuur laat ik nu maar rusten. Ook in de Duitse litteratuur had de auteur nog wel iets van zijn gading kunnen vinden. Ik denk bijv. aan de uitnemende verhandeling van August Lang over het congregationalistische kerkbegrip, die voorkomt in de reeks voordrachten, uitgegeven onder den titel: Die Frage nach der Kirche (Elberfeld, 1927).

Meer nog heb ik mij verbaasd over de niet-vermelding van enige belangrijke geschriften, die niet zo recent verschenen zijn, of de auteur had ze kunnen raadplegen, omdat zij direct op zijn onderwerp betrekking hebben. Het zijn de volgende: B. M. Levy, Preaching in the first half century of

New England History (Hartford, 1945); Th. J. Wertenbaker, The puritan oligarchy; the founding of American civilization (New York, 1947); en L. J. Trinterud, The forming of an American tradition: a re-examination of colonial Presbyterianism (Philadelphia, 1949). Voorts is in 1947 te Edinburgh een dissertatie verschenen over John Cotton van de hand van Judith B. Welles, die ik ook tevergeefs zocht in de litteratuurlijst bij Dr Boon.

Voor wat betreft de geschiedenis van Engeland gedurende de tweede helft der zestiende eeuw, die in het hoofdstuk over de Voorgeschiedenis aan de orde komt, moet ik opmerken, dat de auteur in de kwesties blijkbaar niet volledig georiënteerd is. Ik denk bijv. aan de kwestie van den oorsprong en het wezen van het Puritanisme; blijkbaar kent de auteur niet de dissertatie, die R. Bromkema in 1929 aan de Vrije Universiteit verdedigde over „The essence of Puritanism". Ik mag voorts wel verwijzen naar een recent artikel in het tijdschrift „Church History" van L. J. Trinterud (Maart 1951).

Het boek is niet gedrukt, maar door een ander, minder kostbaar procédé vermenigvuldigd. Dit betreur ik zeer, omdat zulks de verspreiding van het boek niet ten goede zal komen. Het verdient juist in breden kring de aandacht. Al ziet het boek er minder fraai uit en maakt het een onooglijken indruk, ik moet toestemmen dat het behoorlijk leesbaar is. Lastig is de plaatsing van de noten achterin.

Storende drukfouten worden slechts in klein aantal aangetroffen. De naam van den bekenden auteur van de „Historie der Rechtzinnige Puriteinen" wordt ettelijke malen als Neil in plaats van als Neal opgegeven. Op bladz. 219 ontmoeten wij het jaartal 1764, dat waarschijnlijk door 1646 dient vervangen te worden. Het boek van Atkins en Fagley, op bladz. 301 vermeld, is niet in 1842, maar in 1942 verschenen. Joh. à Lasco was in Londen superintendent niet van de vreemdelingengemeente, gelijk bladz. 21 zegt, maar van de vreemdelingengemeenten.

Door de opmerkingen, die ik maakte, wordt echter de kern van deze dissertatie niet geraakt. Haar waarde blijft onaangetast. Wij ontvangen hier een betekenisvolle bijdrage tot de kennis van het Congregationalisme en van zijn opvatting omtrent het probleem der christelijke gemeenschap.

D. NAUTA.

Rectificatie

Op blz. 88 van deze Jaargang leze men in de laatste alinea van de aankondiging van mijn Commentaar op Leviticus: April 1949; in pl. v.: April 1950.

W. H. GISPEN.